

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เรื่อง การบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมพัฒนาการเด็กที่มีความต้องการพิเศษโดยการมีส่วนร่วมจากผู้ปกครอง ในเขตอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยได้รวบรวมประเด็นและเสนอตามลำดับดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. การทำงานร่วมกับผู้ปกครอง
3. การส่งเสริมพัฒนาการเด็กที่มีความต้องการพิเศษ
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. บริบทอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีผู้ให้คำนิยามไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546: 619) ให้ความหมายคำว่า “ภูมิปัญญา” ว่าหมายถึง พื้นฐานความรู้ความสามารถ

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534 : 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของชุมชน ปัญหาในการดำรงชีวิต และ ปัญหาในการประกอบอาชีพโดยที่ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ได้มีกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ประสพการณ์มาเป็นเวลานานเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

รัตนะ บัวสนธิ (2539 :9-15) ได้ให้มุมมองอีกมิติว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงกระบวนการทัศน ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อมซึ่งกระบวนการทัศนดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทาง ศาสนา ศาสนา ศาสนา จารีตประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับปรุงเข้ากับบริบท ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง แต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชนและปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการทัศนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกออกได้ 3 ลักษณะคือ

ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองจากการศึกษาความหมายภูมิปัญญาข้างต้น สรุปว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงความรู้ ความสามารถของบุคคลในท้องถิ่นที่ได้เรียนรู้มีประสบการณ์สั่งสมเลือกสรรปรับตัวจนเป็นความรู้ที่สามารถนำไปแก้ปัญหา หรือสร้างเสริมให้มีการดำรงชีวิตประจำวันที่ดีขึ้น จากนั้นนำไปถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ ทั้งวิธีการบอกเล่าสั่งสอน และการปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่างการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน

วีระพงษ์ แสงชูโต (2545 : 1) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต ซึ่งรับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยผ่านกระบวนการพัฒนาตามศักยภาพที่มีอยู่เพื่อแก้ปัญหาคำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับกาลสมัย

ยุพิน อินทะยะ (2550 : 4) สรุปความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 2 ลักษณะ คือ ในฐานะที่เป็นองค์ความรู้ นั่นคือ ความรู้ เกร็ดความรู้ กฎระเบียบทางสังคมและแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคมที่ได้รับมาจากพื้นฐานความรู้ การเรียนรู้และประสบการณ์ ส่วนความหมายอีกประการ ในฐานะที่เป็นทรัพยากรบุคคล คือบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ ในการใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตให้สมดุลกับสิ่งแวดล้อมในสังคม

อาจสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความหมายทั้งในส่วนที่เป็นบุคคลและองค์ความรู้ที่เกิดจากบุคคลและองค์ความรู้ที่ความรู้ ความคิด ความเชื่อ มวลประสบการณ์ทุกอย่างที่ได้รับการสั่งสมและสืบทอดเป็นระยะเวลาอันยาวนานและเลือกสรรเป็นอย่างดีว่าสามารถแก้ไข และพัฒนาวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

1.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิชิต นันทสุวรรณ (2528 : 15) จำแนกภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญา คือการอธิบาย ปรัชญาการณธรรมชาตีสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ ที่พึงปฏิบัติและข้อห้ามที่ไม่ให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่าง ๆ ของเรื่องผีที่ทำให้เกิดสภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ระบบเหมืองฝาย ฝิน้ำ ฝินา เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นคืออย่างนี้ไม่มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันของสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในปัจจัยของชีวิตเป็นสูงสุดรูปธรรมที่แสดงออกคือความเชื่อเรื่องของบรรพบุรุษ เช่น ปู่ตา ปู่ย่า ฝิพ่อ ฝิแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

ประมวล วรรษี (2536 : 6) ได้สรุปลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. มีความจำเพาะกับท้องถิ่น
2. มีบูรณาการสูง
3. มีความเคารพผู้อาวุโส
4. มีวัฒนธรรมเป็นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์
5. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
6. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533 : 14) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการผลิต หรือการประกอบอาชีพซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบ พุทธเกษตรกรรม หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะจัดความสมดุลย์ สอดคล้องกับธรรมชาติมุ่งการ พึ่งพาตนเองเป็นกระแสหลักมากกว่าพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอก ได้แก่ การทำนา การเกษตร การ ทำเกษตรผสมผสาน และการทำการเกษตรแบบธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณี ที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2540 : 34) จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านตามอัตถประโยชน์ได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้านประเภทเพื่อการยังชีพมีขึ้นเพื่อการมี ชีวิตอยู่รอด อยู่อย่างมีความสุขสบายตามอัตภาพเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะหาปัจจัยพื้นฐานมี การยังชีพของสังคมปฐมฐาน ยุคที่มนุษย์เสาะหาปัจจัยด้วยวิธีเก็บเกี่ยวและการใช้แรงงาน ได้แก่ วิธี ทำมาหากิน วิธีเสาะหาและจัดการเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยๆ เพิ่มพูนองงามขึ้น จนดูเหมือนเป็นสิ่งสามัญ เช่น

1.1 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการหากิน เริ่มแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว เช่น ภูมิปัญญา การหาของป่า ล่าสัตว์ ตีผึ้ง การทำและใช้เครื่องจับสัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ ช้าง เป็นต้น ภูมิปัญญา เหล่านี้ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัว เฉพาะท้องถิ่นขึ้น หน้าไม้ ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่าน ดำ เป็นต้น

1.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูก ภูมิ ปัญญาการเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ผุกริม ถักริม ผูกเงื่อน

1.3 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรร อาหาร วิธีปรุงและวิธีถนอมอาหาร

1.4 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่างๆ มาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหินเป็นเครื่องมือทอเปลือกไม้ ทำเป็นผ้า การทำและใช้เวดินเผาเพื่อปั่นฝ้าย การคิดทำฝีมและกึ่งสำหรับงานทอ ภูมิปัญญาในงานถักร้อย ปักชุน เป็นต้น

1.5 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การใช้ยา เป็นต้น

1.6 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนทุกหมู่เหล่าต่างๆ พยายามจะให้ตนมีชีวิตที่ยืนมั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งเอื้ออำนวยต่างๆ เพื่อให้บรรลุความต้องการซึ่งสามารถจำแนกเป็นกลุ่มย่อยๆ ได้ดังนี้

1.7 ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาเบื้องต้นในการพิทักษ์ปกป้องชีวิตและทรัพย์สิน คือ การพึ่งตนเอง ความพยายามที่จะบำรุงรักษา และเพิ่มขีดความสามารถ การใช้อวัยวะของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด

1.8 ภูมิปัญญาที่หลบเลี่ยงอันตราย เช่น ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สามารถสังเกตความแปรปรวนของสภาพดิน ฟ้า อากาศ รู้ว่าจะเกิดฝนหนัก ลมแรง ทะเลบ้า ฟ้าคะนอง น้ำท่วมใหญ่ เกิดภัยแล้ง ไฟป่า หรือภูมิปัญญาในการโค่นไม้ใหญ่ โดยสามารถบังคับให้ล้มพาดในทิศทางที่ต้องการได้

1.9 ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง เช่น ภูมิปัญญาการร่วมแรงแบ่งประโยชน์ เช่น การทำนารวม การทำสวนรวม คือ ร่วมกันทำนาหรือทำสวนในที่แปลงเดียวกัน ทุกคนที่ทำมีสิทธิ์เก็บกินเป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทำร่วมกันใช้

1.10 ภูมิปัญญาทำและใช้ศาสตราวุธ เช่น การทำมีดพร้าของชาวใต้ ซึ่งใช้สำหรับงานสับ ฟัน แต่งเติมสวน และใช้ต่อสู้ได้อีกด้วย

1.11 ภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตและทรัพย์สิน การให้ความสำคัญต่อสตรีและเด็กจึงปรากฏความเชื่อ เช่น ห้ามหญิงมีครรภ์นั่งขวางบันไดหรือประตู มิฉะนั้นลูกจะไม่สมบูรณ์ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้าง พิทักษ์ฐานะ และอำนาจ ผู้คนทุกหมู่เหล่าย่อมอาศัยฐานะและอำนาจ เพื่อช่วยในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ย่อมแตกต่างกันไปตามโครงสร้างของสังคม ขีดจำกัดของการศึกษาขีดความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและยุคสมัยโดยภูมิปัญญากลุ่มนี้มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและตำแหน่งหน้าที่ อาจจำแนกได้ดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาการสร้างและการขยายฐานอำนาจ ภูมิปัญญาที่เด่นชัด คือ ขยายวงศาอาณาเขตให้ได้มากๆ เพื่อจะได้พวกพ้องและเพิ่มแรงงาน

2.2 ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ เป็นการบำเพ็ญบุญบารมี เพื่อผลคุณงามความดี เป็นภูมิปัญญาที่อาศัยหลักคุณธรรม โดยให้ทำแต่กรรมดี

2.3 ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์ คือ ภูมิปัญญาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน เช่น การร่วมกันกำหนดการสัญจรระหว่างหมู่บ้าน การร่วมกันหาเงินบำรุงวัด เป็นต้น

2.4 เพื่อที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ คือ สิ่งที่เป็นปัญญาชนชาวบ้าน ใช้วิสัยทัศน์เฉพาะตัว สร้างสรรค์ขึ้นต่างจากกลุ่มอื่น เช่น ภูมิปัญญาที่ให้ตระหนักว่า นักปราชญ์เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่ายิ่ง

ครุรักษ์ ภิรมย์รักษ์ (2538 : 7) จัดแบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น ออกเป็น 4 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับคตินิยม ความเชื่อ และหลักการพื้นฐาน

กลุ่มที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะ และจริยธรรม

กลุ่มที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ เพื่อการดำรงชีวิตในท้องถิ่น

กลุ่มที่ 4 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิธีการ และเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับยุคสมัย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 25) ได้นำ ภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน โดยได้แบ่งเป็น 10 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีโดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิมซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต เช่น การแก้โรคแมลงและการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยี ที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ด้านการผลิตและการบริโภค หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาดเพื่อแก้ปัญหาการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการใช้ชุมชน ท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการจำหน่ายและผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงาน ยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการป้องกัน และรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพอนามัย

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสม และบริหารกองทุนและธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตและความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. สาขาการจัดการ หมายถึง ความสามารถในการจัดการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ทั้งขององค์กร ชุมชน องค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษา ตลอดจนทั้งองค์กรทางสังคมอื่นในสังคมไทย เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน ระบบผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน การจัดการศาสนสถาน การจัดการศึกษา ตลอดจนทั้งการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น กรณีของการจัดการศึกษาเรียนรู้นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญา สาขาการจัดการที่มีความสำคัญ เพราะการจัดการศึกษาเรียนรู้ที่ดี หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ พัฒนา และถ่ายทอด ความรู้ภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพ

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงาน เกี่ยวกับด้านภาษาทั้ง ภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษาตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และ ปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่าการประยุกต์ ประเพณีบุญประเพณีข้าว เป็นต้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นเรื่องหลากหลายสาขาแต่จะมีลักษณะในเชิงที่เป็นนามธรรมหรือมีรากฐานจากวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและมีเอกลักษณ์ที่เป็นเฉพาะตนหรือเฉพาะท้องถิ่นนั้นๆ

2.การทำงานร่วมกับผู้ปกครอง

2.1 ครอบครัวเด็กที่มีความต้องการพิเศษ

ครอบครัวของเด็กที่มีความต้องการพิเศษอาจแตกต่างจากครอบครัวที่มีบุตรเป็นเด็กปกติ ทั้งนี้ครอบครัวของเด็กที่มีความต้องการพิเศษที่ต้องกล่าวถึง อาจนำเสนอไปหลายแง่มุมดังนี้

2.1.1 ความสำคัญของครอบครัว

การที่ครอบครัวหรือผู้ปกครองมีส่วนร่วม มีความ สำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาเด็ก อย่างยิ่ง ซึ่ง Bronfenbrenner (อ้างถึงใน ศรียา นิยมธรรม, 2540 : 215) กล่าวถึงความสำคัญของครอบครัว อาจสรุปได้ดังนี้

1. การที่ครอบครัวของเด็กเข้ามามีส่วนช่วยเป็นสิ่งสำคัญต่อความสำเร็จของการป้องกันความพิการ การคัดแยก การฟื้นฟูสมรรถภาพ และการกระตุ้นพัฒนาการให้แก่เด็ก
2. หากครอบครัวไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง เด็กจะถอยหลังกลับไปอีก เมื่อโปรแกรมสิ้นสุดลง

3. ผู้ปกครองที่มีส่วนร่วมในโปรแกรมการช่วยเหลือเด็กตั้งแต่ระยะแรกเริ่มนั้น มีความสำคัญ 2 ประการคือ

3.1 เป็นผู้ทำให้โปรแกรมต่างๆ ดำเนินไปด้วยดีโดยการเสริมแรงต่างๆ ขณะเด็กกำลังอยู่ในระหว่างการเรียนรู้ในโปรแกรม

3.2 ช่วย让孩子ยังคงมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์หลังจากโปรแกรมสิ้นสุดลง

4. ผู้ปกครองควรเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในการมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือ เนื่องจากผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีหน้าที่ในการดูแลบุตรตามกฎหมาย (White, Taylor, & Moss, 1992 : 91-125)

5. การร่วมมือจากผู้ปกครอง จะส่งผลถึงการช่วยเหลือบุตรในเรื่องอื่นๆ ต่อไปด้วย

6. การที่ผู้ปกครองมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดประโยชน์ ในแง่ที่ผู้ปกครองเข้าใจสภาพของบุตรดีขึ้นและทราบถึงความต้องการของเด็ก นอกจากนี้แล้วจะพบว่า ความรู้สึกต่อตนเองของผู้ปกครองจะเป็นไปในทางที่ดีขึ้น ความเครียด ความกดดันทั้งหลายก็ได้ผ่อนคลายเมื่อได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาการบุตร

7. การที่ผู้ปกครองมีส่วนร่วมส่งผลดีด้านการเรียนของบุตร

8. การที่ผู้ปกครองเข้าโปรแกรมร่วมกับบุตรจะช่วยลดค่าใช้จ่ายลง เพราะบางกิจกรรมผู้ปกครองไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการจ้างผู้ฝึก

9. การที่ผู้ปกครองเข้าร่วมนั้น พบว่า เด็กจะมีพัฒนาการที่ดีขึ้นและมีความต่อเนื่องของพัฒนาการ เนื่องจากผู้ปกครองเป็นผู้เดียวที่ใกล้ชิดและทำงานกับเด็กอย่างสม่ำเสมอมากที่สุด

10. ผู้ปกครองยินดีที่จะทำงานร่วมกับผู้ปกครองคนอื่น ๆ ที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน (ศูนย์การศึกษาพิเศษ เขตการศึกษา 10, 2546: 22)

กล่าวโดยสรุป จากหลักการดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ครอบครัวมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อพัฒนาการเด็กทุกด้าน ผู้ปกครองมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการอบรมเลี้ยงดูตลอดจนบำบัดและฟื้นฟูให้เด็กพิเศษมีพัฒนาการใกล้เคียงเด็กปกติมากที่สุด

2.1.2 ปฏิกริยาของครอบครัวต่อเด็กพิเศษ

ความคาดหวังของครอบครัวทั่วไปแล้ว ย่อมคาดหวังที่จะมีบุตรเป็นเด็กที่ปกติแข็งแรง หากมีบุตรที่มีความต้องการพิเศษแล้วย่อมมีความผิดหวัง และมีการตอบสนองในลักษณะต่างกันไป

1. ปฏิกริยาของครอบครัวต่อสภาพความพิการของบุตร

ชูศักดิ์ จันทยานนท์ (2548 : 33-37) ได้กล่าวถึงปฏิกริยาของครอบครัวที่มีบุตรเป็นเด็กพิเศษไว้ดังนี้

1.1 ระยะแห่งการปฏิเสธ เป็นภาวะที่อยู่ในช่วงตกใจ (Shock) ไม่เชื่อว่าบุตรมีความบกพร่องจริงหรือไม่ เช่นมีอาการอหิวาต์หรือไม่มี ปัญญาอ่อนหรือไม่ เป็นต้น หลายครอบครัวจะพาบุตร

ตระเวนไปพบบุคคลต่างๆ ทั้งทางวิทยาศาสตร์ พุทธศาสตร์ ไสยาศาสตร์หรือโหราศาสตร์ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานความเชื่อของครอบครัวทั้งนี้เพื่อค้นหาคำตอบว่า บุตรเป็นอะไรกันแน่

1.2 ระยะเวลาโกรธ (Anger) และความเศร้า (Depression) หลังจากที่ได้คำตอบที่เกือบจะแน่ชัดแล้ว หลายครอบครัวจะเกิดความโกรธและความเศร้าที่ต้องพบกับความสูญเสีย โกรธที่ความหวังสูงสุดของครอบครัว คือการมีบุตรที่เก่ง เรียนดี ประกอบอาชีพได้ดี มีอนาคตที่ดี ต้องมาถูกขัดขวางโดยข้อจำกัดของบุตรในปัจจุบัน บางคนหงุดหงิด ขาดเหตุผล โทษตนเอง หรือเริ่มโทษกันและกัน พ่อโทษแม่ แม่โทษพ่อ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัวและกระทบต่อพลังใจ พลังกาย พลังความคิด ที่จะทุ่มเทเพื่อพัฒนาบุตรให้เกิดความก้าวหน้าต่อไป

1.3 ระยะเวลาแห่งการต่อรอง (Bargain) เป็นช่วงที่ต่อรองกับทุกสิ่งทุกอย่าง บ้างก็ต่อรองกับคำอธิษฐาน บ้างก็ต่อรองกับรูปแบบการศึกษา บ้างก็ไขว่คว้าหรือแสวงหา บุคคล วิธีการ หรือขบวนการต่างๆ เพื่อนำมาช่วยเหลือบุตร

1.4 ระยะเวลาแห่งการยอมรับ (Acceptance) เป็นระยะที่ครอบครัวสามารถเริ่มต้นขบวนการเพื่อการพัฒนาบุตรได้ดีที่สุด ครอบครัวพร้อมที่จะต่อสู้กับชะตากรรมที่เกิดขึ้น พลังของครอบครัวเริ่มเพิ่มมากขึ้นและมากขึ้น ซึ่งเป็นพลังที่จะสร้างสรรค์ให้บุตรของตนไปสู่ความสมบูรณ์สูงสุดของชีวิตจนเต็มศักยภาพที่บุตรมีอยู่

2. ปฏิกริยาของครอบครัวต่อการดูแลบุตร

เมื่อผู้ปกครองทราบว่าบุตรนั้นเป็นเด็กที่มีความบกพร่องแล้ว จะมีปฏิกริยาต่อการดูแลบุตรในหลายรูปแบบ ดังนี้ (สถาพร สุวณิชสุส, 2543 : 490-491)

- กลุ่มที่ 1 ไม่ยอมรับ (Reject) ซึ่งมีจำนวนมากประมาณร้อยละ 40
  - กลุ่มที่ 2 ดูแลปกป้องเกินไป (Over-protect) ซึ่งมีจำนวนเท่าๆ กับกลุ่มที่ 1 หรือจะมากกว่า
  - กลุ่มที่ 3 เข้าใจและเอาใจใส่ดูแลถูกต้องตามหลักวิชา มีประมาณร้อยละ 15 – 20
- การแบ่งกลุ่มผู้ปกครองตามความรู้สึกที่มีต่อเด็กพิการดังกล่าวนี้ ไม่เป็นที่ยอมรับของฝ่ายผู้ปกครอง โดยแย้งว่ากลุ่มที่ 3 นั้นเป็นกลุ่มอุดมคติ ที่จริงนั้นมีเพียง 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มไม่ยอมรับ ไม่ยอมรับลูกพิการหรือไม่ยอมรับความพิการของลูก คิดหวังและเสาะแสวงหาแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ การรักษาหรือสิ่งมหัศจรรย์ที่จะมาช่วยบำบัดความพิการให้หายไป เมื่อไม่หายอาจทอดทิ้งไม่ดูแล

อีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่ยอมรับว่าลูกพิการ เข้าใจสภาพพิการของลูก และดูแลเอาใจใส่ปกป้อง ทั้งนี้ควรพิจารณาถึงความต้องการของเด็กพิการแต่ละคนมากกว่าว่า ควรจะได้รับความดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือรูปแบบใดที่จะส่งเสริมให้เด็กคนนั้นสามารถดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข มีสมรรถภาพในการเลี้ยงตนเองไม่เป็นภาระแก่ผู้อื่น

ถ้าเด็กพิการได้รับการดูแลอย่างทะนุถนอมเกินไป เอาอกเอาใจและตามใจจนเกินกว่าเหตุ ผลที่ตามมาก็คือ เกิดความคับข้องใจถ้าไม่ได้ตั้งใจ ก้าวร้าว อารมณ์รุนแรง ไม่ช่วยตัวเอง คอยพึ่งพาอาศัยผู้อื่น เป็นภาระของผู้อื่นมาก พัฒนาการไม่เป็นไปในอัตราและระดับที่ควร ถ้าครอบครัวมีความรู้สึกไม่ยอมรับ ทอดทิ้ง ไม่เอาใจใส่ พัฒนาการไม่เป็นไปตามการคาดคะเนของแพทย์ผู้ให้การรักษาบำบัด ทำให้เด็กเกิดความคับข้องใจ มีปมด้อยและรู้สึกว่าตัวเองไร้คุณค่า เกิดความสับสน ไม่แน่ใจตนเอง และไม่ไว้วางใจในผู้อื่น

3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปฏิริยาต่อบุตรที่มีความต้องการพิเศษ

ครอบครัวหรือผู้ปกครองที่บุตรที่มีความต้องการพิเศษ จะแสดงปฏิริยาในด้านการยอมรับหรือการปฏิเสธต่อสภาพความพิการของเด็กนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

1.3.1 พื้นฐานทางอารมณ์ของคนในครอบครัวที่มีต่อเด็กพิเศษ ได้แก่ ตกใจ ระแวง วิตกกังวล รู้สึกว่าเป็นความผิดของตนเองหรือคู่สมรส หรือเพราะขาดการเอาใจใส่ดูแล เศร้า โศกเสียใจ ละอาย หวาดวิตกกังวล แล้วถึงยอมรับหรือไม่ยอมรับ ทอดทิ้งหรือระแวงระวังปกป้องเกินไป

1.3.2 พื้นฐานการยอมรับกับความจริง ส่วนใหญ่มักไม่มีผู้ปกครองรายใดพอใจคำวินิจฉัยของแพทย์หรือผู้เชี่ยวชาญเพียงแห่งเดียวส่วนมากจะพาไปตรวจไปรับการรักษาพยาบาลจากแพทย์หลายคนและหลายโรงพยาบาล เมื่อคำวินิจฉัยตรงกัน อาจจะเลิกพาไปหลายโรงพยาบาล แต่ยังไม่แสวงหาความช่วยเหลือจากศาสตร์อื่นและอิทธิฤทธิ์

1.3.3 พื้นฐานทางด้านชีวิตความเป็นอยู่ ในเมืองและในชนบทความรู้สึกของครอบครัวอาจแตกต่างกันตามความรู้และประสบการณ์ ตามอุปนิสัยและอาชีพของผู้ปกครอง การยอมรับและการปฏิเสธก็มีระดับแตกต่างกัน การดำรงชีวิตในชนบทที่เป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน ทำให้ครอบครัวรู้สึกทุกข์ร้อนในความเป็นอยู่ของเด็กพิการน้อยกว่าในกรุง

1.3.4 พื้นฐานความรู้ทางด้านวิทยาการทางการแพทย์ และคนพิการผู้ใหญ่ อาจช่วยปรับความรู้สึกของครอบครัวให้ลดความรุนแรง และให้เป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสมตามหลักวิชาได้ เช่น การค้นพบสาเหตุของความพิการว่าอาจเกิดจากความผิดปกติทางพันธุกรรมมิใช่สาเหตุจากหลักทางไสยศาสตร์

1.3.5 พื้นฐานทางเจตคติและสังคมความรู้สึกของครอบครัวจะรุนแรงมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับเจตคติของญาติมิตรและสังคมแวดล้อม เช่น ถ้าเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาเกิดในสภาพแวดล้อมในสังคมคนจีนที่มีอาชีพด้านการค้าย่อมได้รับการยอมรับ เนื่องจากมีความเชื่อว่าจะเป็นผู้นำโชคลาภมาให้และทำให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่สุขสบายมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ปฏิริยาของครอบครัวที่มีต่อเด็กพิเศษนั้น อาจแบ่งได้เป็น 3 เรื่องได้แก่ ปฏิริยาที่มีต่อสภาพความพิการของบุตร ปฏิริยาความรู้สึกของครอบครัวที่มีอิทธิพลต่อการดูแลบุตร

และ ปัจจัยที่มีผลต่อปฏิกริยาต่อบุตรที่มีความต้องการพิเศษ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ครอบครัวมีความสำคัญ ต่อความรู้สึกรักใคร่ของเด็กที่มีความต้องการพิเศษอย่างยิ่ง ดังนั้นผู้เกี่ยวข้องควรได้ทำการศึกษา เกี่ยวกับวิธีการในการช่วยเหลือครอบครัวให้แสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมต่อเด็กพิเศษ และทำให้เกิด ความร่วมมือจากครอบครัวในการพัฒนาเด็กต่อไป

3. การทำงานร่วมกันระหว่างผู้ปกครองและครู

ในการร่วมมือกันพัฒนาเด็กที่มีความต้องการพิเศษนั้น ความร่วมมือในการทำงาน ประสานกันเป็นมีความสำคัญ การมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันเป็นเป็นสร้างความเคารพและความไว้เนื้อเชื่อใจกัน การสนับสนุนผู้ปกครองด้วยการให้ข้อมูลและแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ส่งผลให้ผู้ปกครอง มีเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น การสร้างความสัมพันธ์แบบสองทาง จะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างผู้เชี่ยวชาญและครูต่อไปในอนาคต (Heward, 2003 : 135) แนวทางการทำงานร่วมกันให้มี ประสิทธิภาพควรประกอบด้วย

1. การยอมรับในคำพูดของผู้ปกครอง การยอมรับในคำพูดนั้น หมายถึง การยอมรับ ทั้งในส่วนของวิจณภาษาหรืออวัจภาษาที่ผู้ปกครองแสดงออก โดยเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าทั้งสิ้น ผู้ปกครองควรมีสิทธิที่จะได้กล่าวแสดงความคิดเห็นหรือความรู้สึกโดยเสรี ในสิ่งที่ผู้ปกครองเห็นว่าเป็น สิ่งที่ถูกต้อง การยอมรับในคำพูดนี้ไม่ได้หมายความว่า ผู้เชี่ยวชาญจะต้องเห็นด้วยในสิ่งที่ ผู้ปกครองพูดเสมอไป แต่การแสดงการยอมรับช่วยให้ผู้ปกครองกล้าที่พูดและให้ข้อมูลมากขึ้นและลด ความหวาดระแวงระหว่างกัน

ตัวอย่าง การสนทนาที่ครูไม่ยอมรับสิ่งที่ผู้ปกครองพยายามสื่อสารให้ฟัง

ผู้ปกครอง : ครูต้องเข้าใจว่า ฉันเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกตามลำพัง ฉันต้องทำงานไม่มีเวลาที่จะ จัดการกับปัญหาพวกนี้หรือ ?

ครู : คุณไม่ห่วงลูกคุณเชี่ยวชาญหรือ ? (เป็นการประณามผู้ปกครอง)

หากผู้เชี่ยวชาญรับฟังปัญหาที่มีอยู่ในคำพูดก่อน ก็จะทำให้เข้าใจในสิ่งที่ผู้ปกครอง พยายามแสดงออกมาแต่หากครูเริ่มต้นด้วยการประณามแล้ว ก็เป็นการยากที่การติดต่อกันระหว่าง ทั้งสองฝ่ายจะบรรลุผลได้

2. การฟังอย่างตั้งใจ ผู้ฟังที่ดีนั้นต้องติดตามและตอบสนองการสนทนาระหว่างผู้พูดกับ ผู้ฟังได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้แล้วการฟังต้องรู้จักตีความจากน้ำเสียงของผู้พูดที่อาจแฝงนัยยะของ การพูดไว้ด้วย การฟังอย่างตั้งใจหมายถึงการที่ผู้ฟังจะต้องมีการโต้ตอบกับสิ่งที่ได้ฟัง พร้อมกับอาจจด บันทึกระการสนทนาเป็นประเด็นไว้ เพื่อที่เมื่อจบการสนทนาผู้ฟังจะได้ทบทวนสิ่งที่ฟัง การฟังนั้น ยังมีความหมายถึง การเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองแสดงความคิดเห็นหรือความรู้สึกโดยปราศจากการ ขัดจังหวะ อย่างไรก็ตามผู้ฟังที่ดีนั้น มิใช่ฟังนิ่งแต่ใจลอยคิดเรื่องอื่นหรือนั่งฟัง แต่กัตรวจการบ้าน

เด็กไปด้วย ใช้การแสดงออกทางสีหน้าที่เหมาะสม ถามคำถามที่เป็นปลายเปิดที่จะช่วยให้เข้าใจสถานการณ์ความคิดและความรู้สึกของผู้ปกครอง ซึ่งมีแนวทางในการที่จะปฏิบัติตัวเป็นผู้ฟังที่ดีดังนี้

2.1 สบตากันระหว่างพูดเป็นระยะ (หยุดกิจกรรมหรืองานที่ทำค้างค้างอยู่ทันที)

2.2 ขจัดอุปสรรคทางด้านกายภาพ ที่จะทำให้การพูดคุยกันไม่ได้ผล ทางที่ดีควรนั่งใกล้กันหรือในลักษณะวงกลม อย่างหนึ่งที่โต๊ะของครู โดยให้ผู้ปกครองนั่งอีกฟากหนึ่ง

2.3 ฟังทั้งในแง่ (ข้อมูล) และความรู้สึกไม่ว่าผู้ปกครองจะกล่าวอะไร ซึ่งประโยคที่กล่าวมานั้นมีทั้งในส่วนของข้อมูล ซึ่งเป็นข้อมูลที่ถูกต้องและส่วนของความรู้สึกโดยอาจแสดงเป็นลักษณะกริยาท่าทาง

2.4 ให้ข้อมูลย้อนกลับ สรุปเรื่องราวเป็นคำพูดของตัวเอง ทั้งส่วนที่เป็นข้อมูลและส่วนความรู้สึกให้ผู้ปกครองฟังโดยครูจะต้องไม่ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษา ในสิ่งที่ผู้ปกครองกล่าวและครูก็ไม่ต้องบอกว่าเห็นด้วยหรือไม่ ครูเพียงต้องการแสดงให้ผู้ปกครองทราบว่า เรื่องที่เล่ามานั้นครูมีความเข้าใจเพียงโดยสนับสนุนให้ผู้ปกครองแสดงความคิดเห็นออกมาเรื่อย ๆ

3. การตั้งคำถามอย่างเหมาะสม

ในการตั้งคำถามที่เหมาะสมนั้น การใช้คำถามปลายเปิดเป็นวิธีการที่เหมาะสมในการที่จะรวบรวมข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงและในส่วนของการแสดงความรู้สึกของผู้ปกครองที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การพูดให้สั้น กระชับและตรงประเด็น ก่อนที่ครูจะพูดนั้นควรคิดให้แน่นอนว่าครูต้องการอะไร มากกว่าจะคิดในแง่ลบว่า ไม่ต้องการให้เด็กเป็นอย่างไรจากนั้นจึงกล่าวในแง่บวกที่ครูต้องการและกระชับ ซึ่งต้องหลีกเลี่ยงการกล่าวคำหั้นเด็ก เช่น “ลูกของคุณเป็นเด็กขี้เกียจ” ซึ่งเป็น การให้ข้อมูลที่ไร้ประโยชน์แถมยังเป็นการสร้างความขุ่นเคืองให้ผู้ปกครองอีกด้วย

4. การให้แรงเสริม

ระหว่างการสนทนา ควรหาจุดเด่นของเด็กที่ทำได้ดีเพื่อเล่าให้ผู้ปกครองฟังเพื่อเป็นการส่งเสริมให้ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมกับการช่วยเหลือลูกให้มากขึ้น เพราะโดยธรรมชาติแล้วผู้ปกครองย่อมอยากที่จะรับฟังเรื่องราว ที่เป็นจุดดีของลูกมากกว่าที่รับฟังแต่สิ่งที่เป็นปัญหา ผู้เชี่ยวชาญควรเปลี่ยนการบ่นในเชิงลบให้เป็นไปในทางแนะนำในทางบวกในการเผชิญกับปัญหา ตัวอย่างเช่น แทนที่จะพูดว่า “คุณไม่คิดถึงความสำเร็จของลูกคุณเลยหรือ?”

ควรพูดว่า “ครูจะให้ความสนใจเธอเพิ่มขึ้นเมื่ออยู่ในโรงเรียนแต่ครูคิดว่าเธอควรได้รับความช่วยเหลือนอกโรงเรียนด้วยครูรู้ว่าคุณอยากให้เธอประสบความสำเร็จและก็ครูรู้ว่าคุณยุ่งแค่ไหนบางที่อาจมีวิธีอื่นที่เราจะช่วยเธอ?”

5. การควบคุมประเด็นของการสนทนา

แม้ว่าการพบปะผู้ปกครองนั้น อาจจะได้เริ่มต้นด้วยการพูดคุยอย่างเป็นทางการหรือเป็นการเป็นงานก่อน บางครั้งอาจเริ่มด้วยการสนทนาจากเรื่องทั่วไปก่อนแล้วจึงนำเข้าสู่เรื่องที่

ต้องการ แต่บางครั้งผู้ปกครองก็อาจจะพูดนอกกรอบประเด็น ทำให้การสนทนาเกิดความยืดหยุ่นได้ ผู้เชี่ยวชาญจะต้องคอยชักนำให้ผู้ปกครองกลับเข้ามาพูดในประเด็นที่ต้องการอย่างละมุนละม่อมที่สุด

6. เทคนิค I message (Webster – Straton, 1999 : 13-29)

การใช้ “ฉัน” ในการพูดคุยสิ่งที่ครูต้องการหรือรู้สึก ซึ่งเป็นการอธิบายให้เข้าใจว่า เกิดอะไรขึ้นโดยปราศจากปฏิกิริยาต่อต้าน การใช้ “คุณ” นั้นมีแนวโน้มที่จะแสดงออกในเรื่องของการตำหนิ, การวิพากษ์วิจารณ์และยังเป็นการสร้างความไม่พอใจระหว่างกันได้อีกด้วย

ครู พูดกับผู้ปกครอง “ลูกของคุณมาสายเป็นประจำแถมยังขาดเรียนบ่อยอีกด้วย ทำไมคุณไม่มาส่งลูกในตอนเช้า” (การใช้ “คุณ” เป็นการมุ่งที่จะตำหนิผู้ปกครอง)
หรือพูดอีกแบบหนึ่ง “ครูกังวลเกี่ยวกับวีรกรรมที่มาสายและขาดเรียนบ่อย ฉันคิดว่าเราน่าจะช่วยกันหาทางให้วีรกรรมเรียนทุกวันและตรงเวลา”

(การใช้ “ฉัน” จะมุ่งไปที่ความรู้สึกของครูและความปรารถนาที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลง)

7. ให้เกียรติครอบครัว

การนับถือว่าครอบครัว มีความสำคัญและเชื่อว่าครอบครัวมีความสามารถดีจะเลือกสิ่งที่เหมาะสมสำหรับลูกมากที่สุด ผู้ที่ยอมรับนับถือครอบครัวจะยอมรับการตัดสินใจการดำเนินชีวิต ค่านิยม ความเชื่อ และความพยายามที่จะดูแลลูก ด้วยความเข้าใจ และการยอมรับในบทบาทที่เท่าเทียมกันระหว่างผู้เชี่ยวชาญกับผู้ปกครอง เป็นการลดการเป็นผู้นำเพียงฝ่ายเดียวและอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งในการทำงานได้

8. เห็นใจในภาระของผู้ปกครอง

บางครั้งผู้ให้การช่วยเหลืออาจลืมไปว่า พ่อแม่ก็มีบทบาทอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการเป็นพ่อแม่ของเด็กที่มีความพิการพ่อแม่เหล่านี้ มักจะได้รับการคาดหวังว่า จะต้องมาร่วมประชุมทุกครั้ง จะต้องมารับการฝึกเกี่ยวกับการดูแลลูก เป็นต้น และบางครั้งเมื่อครอบครัวไม่สามารถปฏิบัติต่อเด็กได้ตามที่วางแผนไว้ เขายอมรับรู้สึกผิดและไม่อยากทำต่อไป เขาไม่ได้ตั้งใจต่อต้าน หรือไม่สนใจที่จะช่วยเหลือลูก แต่อาจเป็นเพราะเขามีอะไรที่ต้องทำมากเกินไปในชีวิตประจำวัน

9. การจัดการประชุมที่มีประสิทธิภาพ

ในการที่จะได้ประโยชน์สูงสุด ควรมีหลักเกณฑ์ของการประชุมดังนี้ ได้แก่ เริ่มและเลิกการประชุมตรงเวลา กำหนดหน้าที่ของผู้ประชุม (ประธาน ผู้บันทึก) ต้องมีกำหนดการประชุมไว้ล่วงหน้า ทบทวนหัวข้อการประชุม และจัดลำดับความสำคัญ กำหนดกิจกรรมติดตามผลและมอบความรับผิดชอบให้สมาชิก แจกจ่ายรายงานการประชุมให้สมาชิกที่เข้าร่วมประชุม

10. พยายามติดต่อสื่อสารกับผู้ปกครองหลายทาง

การติดต่อสื่อสารไม่จำเป็นต้องเป็นการติดต่อสื่อสารด้วยการพบปะเพื่อสนทนากันเพียงอย่างเดียว แต่การใช้การสื่อสารรูปแบบอื่นที่มีประสิทธิภาพเช่น การใช้โทรศัพท์ จดหมาย หรือ

บันทึกหรือข้อความสั้นๆ ซึ่ง Cook, Tessier, & Klein (1996:69) ได้แนะนำแนวทางการเขียนบันทึกหรือข้อความถึงผู้ปกครองไว้ดังนี้

10.1 เขียนแบบสั้นแต่ได้เนื้อหาใจความ ทางสร้างสรรค์แม้ว่าเด็กจะมีปัญหาอยู่แล้ว ก็ควรลดการย้ำความบกพร่องของเด็ก มีความจริงใจ ไม่ควรเขียนโกหกเรื่องของเด็กแต่หากเป็นเรื่องที่จำเป็นควรใช้การพูดคุยกันจะดีกว่า

10.2 เขียนแบบไม่เป็นทางการ หลีกเลี่ยงการเขียนคำศัพท์ทางวิชาการ

10.3 เขียนอย่างสม่ำเสมอ ควรติดต่อกันเป็นประจำและไม่ใช้อารมณ์ในการเขียน นอกจากนี้แล้วการทำงานร่วมกันให้เกิดประสิทธิภาพ อาจพิจารณาแนวคิด ของ แซมมวล ไมเซลส์ และ ซอนคอฟ (Samuel, Meisels, & Shonkoff, 1990 : 349) ที่ได้แบ่งระดับมิติการมีส่วนร่วม และการส่งเสริมความร่วมมือของครอบครัวและผู้เชี่ยวชาญ ตามตาราง 2.1

ตาราง 2.1 แนวทางการส่งเสริมความร่วมมือของครอบครัวและผู้เชี่ยวชาญ

ระดับ	มิติการมีส่วนร่วม	ลักษณะครอบครัว	ลักษณะผู้เชี่ยวชาญ	ตัวอย่างพฤติกรรม
0	ไม่เข้ามามีส่วนร่วมเลย	การปฏิเสธการบริการทุกอย่าง	ให้ข้อมูลและเชื่อใจผู้ปกครอง	ครอบครัวไม่ใส่ใจ
1	มีส่วนร่วมแบบนิ่งเฉย	เข้าใจแต่ไม่รับบริการ	ติดตามและให้คำแนะนำ	ครอบครัวอนุญาตให้ติดตามข้อมูล
2	มีส่วนร่วมแบบผู้บริโภคร่วม	สนใจเฉพาะบริการที่เกี่ยวข้องกับเด็ก	ให้ข้อมูลเกี่ยวกับหน่วยงานบริการเด็ก	การให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกระตุ้นพฤติกรรม
3	มีส่วนร่วมแบบสนใจเฉพาะข้อมูลและทักษะที่จำเป็น	ค้นหาข้อมูลและต้องการทักษะการสอนและทักษะการจัดการ	เป็นที่ปรึกษาและครูด้วยการแลกเปลี่ยนข้อมูล	บริการคำแนะนำอย่างมีส่วนร่วมกับครอบครัว
4	มีส่วนร่วมแบบสนใจด้านการสนับสนุนทางสังคม	ค้นหาการช่วยเหลือทางด้านแหล่งความรู้ทั้งที่เป็นและไม่ใช่ทางการ	สนับสนุนและสร้างความสัมพันธ์	ให้ข้อมูลทั้งส่วนที่เป็นและไม่ใช่ทางการที่เป็นเครือข่ายสนับสนุน
5	มีส่วนร่วมเชิงพฤติกรรมแบบเผชิญหน้าและต่อสู้กับความจริง	มีส่วนร่วมในการระบุแผนที่ยุติธรรมและการนำไปใช้	วางจุดหมายเพื่อพัฒนาการช่วยเหลือ	ประสานบริการเพื่อสนับสนุนการแก้ปัญหาครอบครัว
6	มีส่วนร่วมเชิงจิตวิทยาในการค้นหาและเผชิญกับข้อขัดแย้ง	ค้นหาการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิทยาในระดับครอบครัวหรือบุคคล	เป็นผู้ให้คำปรึกษาหรือนักบำบัดในการช่วยเหลือด้านจิตวิทยา	บริการและประสานความร่วมมือด้านบริการทางแพทย์

ที่มา : (Samuel, Meisels, & Shonkoff, 1990 : 349)

จากตารางจะเห็นได้ว่า การทำงานร่วมกับผู้ปกครองนั้น จำเป็นที่ผู้เชี่ยวชาญจะต้องพิจารณาในหลายระดับ คือ จากระดับที่ผู้ปกครองไม่ให้ความร่วมมือเลย จนถึงระดับที่ผู้ปกครองให้ความสนใจอย่างเต็มที่และมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ดังนั้น ผู้เชี่ยวชาญต้องพิจารณาจากระดับการให้ความร่วมมือ และดำเนินงานตามแนวทางที่ตรงกับความร่วมมือที่ผู้ปกครองมี จึงจะสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

11. การสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วม

การทำงานร่วมมือกันนั้น ไม่อาจทำเพียงลำพังระหว่างครอบครัวและหน่วยงานที่รับผิดชอบเท่านั้น การให้ชุมชนที่เด็กได้อาศัยอยู่ได้มีส่วนร่วมรับรู้และสนับสนุนการดำเนินงาน จะช่วยให้การดำเนินงานร่วมกันเป็นไปด้วยความราบรื่น อีกทั้งเด็กก็จะมีชีวิตที่เป็นปกติในชุมชน ไม่ต้องแยกตัวไปอยู่ลำพัง จำเป็นที่ผู้เชี่ยวชาญจะต้องให้บุคลากรในชุมชน ได้รับทราบการดำเนินงานและการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนในการให้ความช่วยเหลือระยะแรกเริ่ม เช่น การเรียนรู้ในการผลิตของเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาการเด็กจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

12. การส่งเสริมการรวมกลุ่มกันของผู้ปกครองด้วยกัน

ครอบครัวที่มีลูกเป็นเด็กพิเศษนั้น ย่อมมีความต้องการและปัญหาที่คล้ายคลึงกัน ผู้ปกครองในแต่ละครอบครัวย่อมต้องการที่จะปรึกษาและพูดคุยในเรื่องที่เป็นเรื่องที่ตนประสบเหมือนกัน ดังนั้น การที่ผู้ปกครองด้วยกันเอง ได้พบปะกันและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือประสบการณ์ให้กันและกันได้รับฟัง ก็จะช่วยให้ผู้ปกครองได้ลดความรู้สึกคับข้องใจ รวมพลังกันในการดำเนินงานเรื่องต่างๆ อย่างเข้มแข็งขึ้น หน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญก็คือ การสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้ปกครองด้วยกันให้เกิดขึ้น อาจเป็นการจัดประชุมร่วมกัน หรือการแนะนำครอบครัวให้ทำความรู้จักกันอย่างไม่เป็นทางการ นอกจากนี้แล้วการเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองได้มีโอกาสหมุนเวียนกันเป็นอาสาสมัครในชั้นเรียนหรือร่วมกิจกรรมต่างๆ เช่น การเป็นผู้ช่วยครูในการสอน หรือผลิตสื่อ การสอนทำอาหารให้แก่เด็ก การช่วยดูแลเด็กในระหว่างการไปทัศนศึกษา จะช่วยให้เกิดความเข้าใจกันที่ดีระหว่างครูและผู้ปกครองเพิ่มขึ้น

13. มีการเยี่ยมบ้านผู้ปกครองเพื่อสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดี

การเยี่ยมบ้านเป็นวิธีการหนึ่งที่จะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกันที่มีประสิทธิภาพวิธีหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดผลดีหลายประการ ได้แก่ การกระตุ้นให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ของเด็ก การนำทักษะของผู้ปกครองมาปรับใช้ในการสอนเด็ก การสอนให้มีผู้ปกครองได้ทราบถึงวิธีการดูแลเด็กที่เหมาะสม และเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นกับเด็กและผู้ปกครอง ในการเยี่ยมบ้านนั้น มีข้อที่ผู้เชี่ยวชาญควรพิจารณา ตามแนวคิดของ ร็อคเวลล์ แอนเดอร์ และ ฮอว์ลีย์ (Rockwell, Andre, & Hawley, 1996 : 188-189) ดังนี้

13.1 การวางแผนก่อนไปเยี่ยม ซึ่งต้องมีเหตุผลในการไปเยี่ยมพร้อมทั้งวางวัตถุประสงค์ไว้ เพื่อจะได้จัดเตรียมอุปกรณ์ได้อย่างเหมาะสม เช่น การสาธิตการสอน ควรเตรียมสื่อที่จะใช้และนำไป ในวันที่ไปเยี่ยมบ้าน

13.2 นัดหมายกับผู้ปกครอง พร้อมทั้งยืนยันวันที่จะเดินทางไปกับผู้ปกครองก่อนล่วงหน้า ซึ่งอาจใช้จดหมายหรือโทรศัพท์ ที่ระบุถึงผู้ปกครองทราบถึง จุดประสงค์ วันเวลา และการใช้ เวลาที่จะไปเยี่ยมเพื่อขออนุญาตกับผู้ปกครองก่อน เพื่อที่ทางผู้ปกครองจะได้แจ้งวันเวลาที่สะดวกในการเยี่ยมบ้าน ในกรณีที่ติดธุระจำเป็นต้องแจ้งให้ผู้ปกครองได้ทราบทันที

13.3 ควรไปถึงบ้านก่อนเวลานัด หรือไปให้ตรงเวลาที่สุด การไปสายนอกจากจะเป็นการไม่สุภาพแล้ว ยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในทางลบให้เกิดขึ้นอีกด้วย

13.4 การสร้างความสัมพันธ์ ครูหรือผู้เชี่ยวชาญควรแนะนำตนเอง และอธิบายถึง วัตถุประสงค์ในการเดินทางมาให้ผู้ปกครองทราบอีกครั้ง อาจเล่าประวัติตนเองสั้นๆ แล้วจึงเริ่มต้นคุยกับผู้ปกครองด้วยความสุภาพและให้เกียรติ

13.5 มุ่งความสนใจไปที่การพัฒนาเด็ก ด้วยการทบทวนถึงสิ่งที่เคยได้พูดคุยกันในการแก้ปัญหาเด็ก หากพบว่า การแก้ปัญหาครั้งนั้นไม่สำเร็จ ควรปรึกษากับผู้ปกครองถึงสาเหตุและอุปสรรคเพื่อแก้ไข พร้อมทั้งให้กำลังใจผู้ปกครองในการแก้ปัญหาหรือช่วยเหลือเด็ก ไม่ควรตำหนิหรือใช้กิริยาที่เป็นการสร้างความขัดแย้งระหว่างกัน

13.6 หมั่นระลึกถึงวัตถุประสงค์ในการมาเยี่ยมบ้านตลอด เพราะจะช่วยให้ผู้เชี่ยวชาญไม่หลงประเด็นและดำเนินการตามเป้าหมายที่ได้วางแผนไว้ได้ บางครั้งอาจมีเหตุการณ์ที่ทำให้ระหว่งการเยี่ยมบ้านนั้นไม่เป็นไปตามแผน ครูหรือผู้เชี่ยวชาญก็ต้องพยายามดึงความสนใจกลับมาที่เรื่องหรือหัวข้อในการสนทนาของการเยี่ยมบ้าน

13.7 ให้โอกาสผู้ปกครองในการถามคำถามบ้าง และอาจให้ผู้ปกครองเป็นผู้นำเสนอ กิจกรรมที่คิดว่าเป็นประโยชน์ในการพัฒนาเด็กที่บ้าน เพื่อจะได้นำไปปรับใช้

13.8 นัดหมายการมาเยี่ยมบ้านในครั้งหน้ากับผู้ปกครอง พร้อมทั้งนำอุปกรณ์หรือสื่อการสอนที่ให้ผู้ปกครองไว้ฝึกครั้งที่แล้วกลับ และนำอุปกรณ์ที่นำมาครั้งนี้ให้ผู้ปกครองยืมใช้

13.9 ควรทบทวนผู้ปกครองอีกครั้งว่า ถึงสิ่งที่ได้พูดคุยในการเยี่ยมบ้าน เช่น วิธีการที่ควรปฏิบัติต่อลูกหรือแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่ได้ปรึกษาหารือกัน ก่อนที่จะเดินทางกลับ

13.10 เมื่อครูหรือผู้เชี่ยวชาญเสร็จสิ้นการเยี่ยมบ้านในแต่ละครั้งแล้ว ต้องมีการประเมินผลการเยี่ยมบ้าน เพื่อปรับปรุงก่อนจะเยี่ยมบ้านในครั้งต่อไป เช่น สิ่งที่เคยเตรียมไปนั้นเป็นอย่างไร การสร้างความสัมพันธ์กับผู้ปกครองประสบความสำเร็จหรือไม่ ตนเป็นผู้ฟังที่ดีหรือเปล่า สื่ออุปกรณ์ที่เตรียมมาเพียงพอหรือไม่ ผู้ปกครองมีปฏิกิริยาเช่นไร การอธิบายให้ผู้ปกครองนั้นมีความเข้าใจหรือไม่ ตลอดจน สิ่งที่ควรทำในครั้งต่อไป เป็นต้น

การทำงานร่วมกันระหว่างผู้ปกครองและผู้เชี่ยวชาญนั้น อาจสรุปได้ว่า การทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพนั้น ควรประกอบไปด้วยการมีทักษะในการสนทนา ได้แก่ การฟัง การสบตา การยอมรับในคำพูด การให้เกียรติผู้ปกครอง เป็นต้น นอกจากนี้แล้วในการจัดประชุมกับผู้ปกครอง ควรจัดการประชุมที่มีประสิทธิภาพ ได้แก่ การกำหนดหัวข้อไว้ล่วงหน้า การจัดลำดับเวลา เป็นต้น ผู้เชี่ยวชาญที่ดีควรมีการติดต่อกับผู้ปกครองในหลายทาง เช่น ทางโทรศัพท์ การพบปะ หรือทางจดหมาย การรู้ถึงระดับลักษณะการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง การให้ชุมชนมีส่วนร่วม การส่งเสริมการรวมกลุ่มของผู้ปกครอง และการเยี่ยมบ้านผู้ปกครองอีกด้วย จะเห็นได้ว่า แนวทางดังกล่าวนี้ มีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับผู้ทำงานเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองของเด็กพิเศษ ที่จะได้ปฏิบัติและพิจารณาในการเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการทำงานร่วมกันให้ดียิ่งขึ้น

3. การส่งเสริมพัฒนาการเด็กที่มีความต้องการพิเศษ

พัฒนาการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของร่างกายมนุษย์ ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ที่ต่อเนื่องกันไป ตั้งแต่แรกเกิดจนตลอดชีวิต ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบที่มีขั้นตอน ทำให้เกิดความก้าวหน้าไปเรื่อยๆ โดยประกอบด้วย ด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา ลักษณะของพัฒนาการมีลักษณะที่เฉพาะ ทั้งในด้านอัตราการเจริญเติบโตที่แตกต่างกัน การเกิดขึ้นของพัฒนาการต้องเป็นไปตามลำดับขั้น และเป็นแบบฉบับของตนเอง นอกจากนี้แล้วแต่ละบุคคลก็จะมีช่วงการเจริญเติบโตที่แตกต่างกันไปอีกด้วย

การส่งเสริมพัฒนาการเด็กนั้น สามารถทำได้ตั้งแต่แรกเกิด ซึ่งผู้ดูแลเด็กหรือผู้ที่เกี่ยวข้องควรได้ให้ความสนใจและส่งเสริมให้ถูกวิธี ซึ่งจะช่วยให้เด็กมีพัฒนาการที่ก้าวหน้ามากยิ่งขึ้นและยังเป็นการป้องกันพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่างๆ มิให้เกิดขึ้น

พัฒนาการเด็กของเด็กที่มีความต้องการพิเศษนั้น มีลักษณะการเจริญเติบโตที่มีลักษณะแตกต่างไปจากเด็กปกติ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพความพิการที่เป็นอุปสรรคให้เด็กมีสภาพเป็นเช่นนั้น ส่วนการอบรมเลี้ยงดูเพื่อส่งเสริมพัฒนาการ ต้องได้รับความรักความเข้าใจเช่นเดียวกับเด็กปกติเพื่อให้เด็กเรียนรู้และปรับตัวเข้ากับสังคมได้

ลักษณะพัฒนาการของเด็กพิเศษและการส่งเสริม

พัฒนาการของเด็กที่มีความต้องการพิเศษ อาจสังเกตไว้ดังนี้

1. เด็กที่มีความบกพร่องทางการเห็น

เด็กอาจจะมีพัฒนาการและการเรียนรู้ช้ากว่าเด็กปกติ แต่ก็สามารถพัฒนาการการเรียนรู้ได้โดยใช้วิธีการสัมผัสด้วยประสาทอื่นๆ แทนสายตา เด็กตาบอดมีพัฒนาการในระดับเดียวกับเด็กปกติในทางร่างกาย ทางอารมณ์ ทางสังคม และทางสติปัญญา ส่วนเด็กตาบอดสนิททำให้มีข้อจำกัดบางอย่างพัฒนาการทางด้านอารมณ์และสังคม เด็กตาบอดมีพัฒนาการเท่าเทียมกับเด็ก

ปกติ ซึ่งขึ้นอยู่กับสิ่งเร้าและสัมพันธ์ในครอบครัวการปรับตัวเข้ากับสังคมขึ้นอยู่กับกรอบดูแลทางบ้าน ถ้าพาเด็กเข้าสังคม ให้ได้พบปะผู้อื่น เด็กตาบอดจะสามารถปรับตัวได้ดี พัฒนาการทางการเคลื่อนไหวจะเป็นไปในระดับเดียวกับเด็กปกติ เนื่องจากลักษณะเฉพาะตัวของเด็กตาบอดแต่ละคน และการอบรมเลี้ยงดูแต่เยาว์วัยเด็กตาบอดจะมีพัฒนาการแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างบุคคลและการอบรมเลี้ยงดู โดยมีข้อแนะนำดังนี้

1.1 เลี้ยงดูอย่างใกล้ชิดด้วยความเอาใจใส่เหมือนเด็กปกติ แต่ให้โอกาสจับต้องลูบคลำเนื้อตัวของผู้อื่น และจะต้องพูดด้วยตั้งแต่เล็ก แม้จะไม่รู้ภาษา ก็ได้ยินเสียงที่ช่วยให้เกิดความอุ่นใจ และการพูดจา ช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและเด็กเป็นไปอย่างปกติ และก่อให้เกิดสภาพจิตใจที่ดี

1.2 เพื่อชดเชยการเห็นที่สูญเสียไป เด็กตาบอดควรได้รับการฝึกการสัมผัสโดยการใช้นิ้ว และฝึกฟังให้มากขึ้น ฝึกการจดจำสิ่งของ สัมผัสและการได้ยินให้มากขึ้น รวมทั้งพัฒนาการการรู้รสและการดมกลิ่นให้มากขึ้นด้วย

1.3 ฝึกการเคลื่อนไหวและการเดินทาง ควรเริ่มฝึกให้รู้จักส่วนต่างๆ ของร่างกาย การควบคุมกล้ามเนื้อ การรู้จักสิ่งแวดล้อม การรู้จักความแตกต่างของพื้นผิวต่างๆ เช่น พื้นดิน พื้นคอนกรีต พื้นไม้ การรู้จักทิศทางต่างๆ การรู้จักวิธีการเดินทางกับคนนำทาง การใช้ไม้เท้า การใช้สุนัขนำทาง การโดยสารพาหนะต่างๆ

1.4 ฝึกกิจกรรมการพาให้เป็นที่ยอมรับในสังคม ตั้งแต่การพูดจา การสนทนา การรับประทานอาหาร การยืน การเดิน การนั่ง การนอน การแต่งกาย การขอความช่วยเหลือ ซึ่งเด็กปกติจะสังเกตได้โดยที่เห็นผู้ใหญ่หรือคนอื่นปฏิบัติ แต่เด็กตาบอดจำเป็นต้องได้รับการอบรมโดยตรง

1.5 เตรียมตัวเตรียมใจให้เด็กทราบว่า ตนเองจะต้องทำสิ่งที่แตกต่างจากคนอื่นเช่น การเรียนหนังสือที่ต้องใช้อักษรเบรลล์ การพิมพ์เครื่องพิมพ์ดีดสำหรับเด็กตาบอด การใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ใช้สำหรับคนตาบอด การใช้ไม้เท้าในการเดินทาง

1.6 ฝึกความอดทน ให้เป็นคนที่มีมานะพยายาม เพราะเด็กจะต้องช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุด ดังนั้นเด็กจะต้องไม่ท้อถอยหากเกิดปัญหา ไม่ควรทำตัวให้เป็นภาระของผู้อื่นตลอดเวลา

เด็กบกพร่องทางการเห็น ต้องการความรัก ความเอาใจใส่เช่นเดียวกับเด็กปกติ การฝึกการทรงตัว การเคลื่อนไหว การเล่นอย่างอิสระ การสัมผัส การฟัง การสังเกต ความจำ และมารยาทสังคม มีความจำเป็นพัฒนาการของเด็กประเภทนี้

2. เด็กที่มีความบกพร่องทางการได้ยิน

เด็กจะมีลักษณะพัฒนาการทางกายไม่แตกต่างจากเด็กปกติ แต่มีลักษณะพัฒนาการทางสติปัญญา อารมณ์ และสังคม แตกต่างจากเด็กปกติมาก การอบรมเลี้ยงดูจึงมีความสำคัญยิ่งสำหรับเด็กกลุ่มนี้ลักษณะพิเศษของเด็กหูหนวก ได้แก่ การไม่ได้ยิน แม้จะมีเครื่องขยาย

เสียงดังเพียงไรเขาก็ไม่ได้ยินเสียงพูด ซึ่งทำให้ขาดโอกาสที่จะฟังและพูดด้วยที่สำคัญที่สุด คือ ขาดความคิดทางนามธรรม ซึ่งเป็นส่วนประกอบของศีลธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรม การเรียนรู้จากการมองเห็นไม่เพียงพอที่จะทำให้คนเราเข้าใจความคิดอันเป็นนามธรรมได้ และส่วนที่เป็นสิ่งกระทบกระเทือนต่อบุคลิกภาพ การปรับตัว และพัฒนาการทุกด้านด้วย เด็กหูหนวกมีความเสียเปรียบมากในด้านพัฒนาการทั้งหมด การปรับตัว และการสื่อความหมาย จะประสบปัญหาในเรื่องความเข้าใจ การพูด การอ่าน การเขียน และภาษาพูด และยังได้รับการกระทบกระเทือนในด้านบุคลิกภาพ สติปัญญา ความสัมพันธ์ต่อครอบครัวและชุมชนด้วย อาจสรุปได้ว่าพัฒนาการของเด็กหูหนวกนั้นอาจแตกต่างกับเด็กปกติบ้าง ที่มีระดับเท่าเทียมกันก็มี และที่ช้ากว่าระดับก็มี พัฒนาการทางกายโดยเฉลี่ยแล้วเท่าเทียมกัน ส่วนพัฒนาการด้านอารมณ์ สังคม และสติปัญญานั้น ขึ้นอยู่กับการอบรมเลี้ยงดู สิ่งแวดล้อม และการศึกษาพิเศษ

เด็กที่มีความบกพร่องทางการได้ยินควรช่วยให้มีภาษาสำหรับสื่อความหมาย ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นการออกเสียงพูด แต่อาจเป็นภาษามือหรือภาษาภาพก็ได้ นอกจากนี้แล้ว การสอนมารยาททางสังคมก็ต้องให้ความสำคัญ เช่น การทำอะไรเสียงดัง เดินดัง พูดดัง เพราะเด็กไม่ได้ยิน จึงต้องบอกเด็กว่าเขาทำเสียงดัง และสอนมารยาทที่เหมาะสมให้

การอบรมเลี้ยงดูเด็กที่บกพร่องทางการได้ยิน ควรเริ่มจากการที่พ่อแม่ได้ทำความเข้าใจกับวิธีการแสดงออกของเด็ก ซึ่งแสดงความรู้สึกและความต้องการการใช้ภาษามือจะช่วยให้เด็กประเภทนี้สามารถสื่อสารกับผู้อื่นได้ โดยใช้ไปพร้อมๆกับการฝึกพูด อ่านริมฝีปาก ท่าทาง การสะกดนิ้วมือ การอ่าน และการเขียน

3. เด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา

เด็กมีพัฒนาการทุกๆด้านล่าช้าไปกว่าเด็กปกติโดยเฉพาะทางด้านความสามารถในการเรียนรู้ นอกจากจะช้าแล้ว ยังมีการเสื่อมถอยลงเรื่อยๆ พัฒนาการทางกายเด็กปัญญาอ่อนไม่เป็นไปตามระดับปกติ เช่น ชันคอ ยิ้ม จำหน้าพ่อแม่หรือคนเลี้ยงได้ช้ากว่าที่ควร ความสัมพันธ์ของกล้ามเนื้อในการจับหยิบ ถือสิ่งของ หรือการเคลื่อนไหว มักเป็นอย่างเชื่องช้า การจะทำกิจวัตรประจำวัน เช่น อาบน้ำ แต่งตัว รับประทานอาหาร ก็ต้องได้รับการอบรมฝึกฝนซ้ำแล้วซ้ำเล่าจึงจะทำได้ แต่กลุ่มที่ปัญญาอ่อนขนาดหนักนั้นเกือบจะช่วยเหลือตัวเองไม่ได้เลย นอกจากนี้หน้าตายังแสดงความไม่ปกติอีกด้วย ส่วนที่สูญเสียที่สุดของเด็กปัญญาอ่อน คือ การเรียนรู้ คือ ไม่เพียงแต่เรียนรู้ได้ช้าแต่ระบบการเรียนรู้จะเสื่อมหรือพิการเป็นอย่างมาก มีช่วงความสนใจสั้น หรือไม่สามารถที่จะสนใจในเรื่องการพูดและภาษา เด็กปัญญาอ่อนมีภาษาจำกัดและมีความบกพร่องในการพูด พูดได้ช้า ออกเสียงไม่ชัด ติดอ่าง

ส่วนในเรื่องพัฒนาการทางสังคม เด็กปัญญาอ่อนก็ช้ากว่าเด็กปกติ กล่าวได้ว่าเป็นเพราะเจตคติของสังคมเห็นว่า เด็กสติปัญญาต่ำ ไม่น่าสนใจจะคบค้าสมาคมด้วย ทำให้ไม่สามารถ

ปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ เพราะขาดสติปัญญา สรุปได้ว่า พัฒนาการของเด็กพิเศษประเภทที่บกพร่องทางสติปัญญามีความแตกต่างหรือเบี่ยงเบนไปจากเด็กปกติทุกด้าน ยังขาดความสามารถในการเรียนรู้ไม่รู้จักเหตุผล ความตั้งใจหรือความสนใจมีระยะสั้นมาก เจริญเติบโตช้า ที่สำคัญคือ ไม่สามารถปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมด้วยตนเอง

การส่งเสริมพัฒนาการและการเลี้ยงดูเด็กที่ปัญญาอ่อน ควรมีดังนี้

1.1 จัดสภาพแวดล้อมให้กระตุ้นการเรียนรู้ให้เด็กอยากเล่นอยากกระทำสิ่งต่าง ๆ เป็นกิจวัตร จัดของให้เด็กหยิบเองได้ แล้วสอนให้เก็บของให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ต้องสอนให้มีระเบียบวินัยตั้งแต่เล็ก เด็กจะเรียนรู้ทีละเล็กทีละน้อย การฝึกสอนต้องสอนทีละอย่างทีละขั้นตอน สอนซ้ำๆ และบ่อยๆ อย่างสม่ำเสมอ

1.2 ให้เรียนรู้จากการเลียนแบบ เด็กคิดเองไม่ได้ สังเกตเองไม่เป็น ต้องทำให้ดูและให้ทำตามซ้ำๆ ตั้งแต่การทำกิจวัตรประจำวัน การรับประทานอาหาร การทำกิจกรรมต่างๆ ทำให้เป็นเวลา เช่น ตื่นนอนเวลาใด เมื่อตื่นแล้วต้องทำอะไรบ้าง เพื่อช่วยให้เกิดความเคยชินและการจำ ต้องแปรงฟันให้ดู หวีผมให้ดู ใช้กระจกเงาเป็นอุปกรณ์ที่มีประโยชน์

1.3 ใช้ความอดทนและให้โอกาสเด็กในการฝึกทำ ถ้าตั้งคำถาม เรื่องอะไรเรื่องหนึ่ง ต้องคอยให้เด็กตอบ กระตุ้นให้เด็กคิดและตอบ ไม่ใช่รีบตอบแทนเด็กหรือเปลี่ยนคำถามใหม่ เพราะจะทำให้เด็กเกิดความสับสน และหมดความสนใจที่จะอยากเรียนรู้

1.4 ขณะสอนควรสอนทีละน้อยๆ แต่สอนบ่อยๆ เพราะเด็กจะมีความสนใจสั้น และเบื่อง่าย ขณะฝึกเด็กไม่ควรกระตุ้นเด็กจนเกินไป ไม่ควรเร่ง ไม่เคร่งเครียด ไม่หย่อนเกินไป ควรสร้างบรรยากาศให้เกิดความสนุกสนาน

1.5 ส่งเสริมให้เด็กรู้จักคิดริเริ่มและแก้ปัญหา เนื่องจากเด็กต่างจากเด็กปกติในขณะนี้ เพราะถ้าเด็กไม่รู้ว่าตนเองจะทำอะไรก็จะอยู่เฉยๆ อาจเริ่มจากให้เด็กฝึกเลือกเสื้อผ้าใส่เอง การตัดสินใจเลือกรายการอาหารที่จะสั่ง เป็นต้น

1.6 การสร้างพื้นฐานทางอารมณ์ ควรสอนให้เด็กรู้จักควบคุมอารมณ์รู้ว่า เมื่อไรควรพูดและเมื่อไรไม่ควรพูด การรู้จักสังเกตจากสีหน้าแววตาและท่าทางของผู้ปกครอง การสอนให้เด็กพิเศษพูดความจริง สอนให้รู้จักระวังและหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นอันตราย

1.7 การฝึกให้เด็กรู้จักเข้าสังคม ให้รู้จักมารยาทที่ด้งาม สอนให้รู้จักทักทายคนอื่น การรู้จักขอโทษและขอบคุณ การเปิดโอกาสให้เด็กได้รู้จักเล่นกับคนอื่น เข้ากับคนอื่นได้ การรับรู้ถึงสิทธิของตนเองและผู้อื่น

1.8 การฝึกประสาทสัมผัสและการประสานงานของกล้ามเนื้อ เนื่องจากเด็กขาดความแข็งแรงทางกล้ามเนื้อ การฝึกเพื่อเพิ่มความแข็งแรงนั้นมีความจำเป็นในการฟื้นฟูให้เด็กมีสุขภาพที่ดี

เด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญามีความต้องการพื้นฐานเช่นเดียวกับพ่อแม่จะเป็นเพียงผู้ให้ความช่วยเหลือในการฝึก หรือจัดอุปกรณ์ช่วยเด็กในการฝึกเด็กปกติทั่วไป เพราะฉะนั้นพ่อแม่จึงควรให้ความสนใจสนองความต้องการนั้นๆเช่นเดียวกับเด็กปกติ และเพื่อให้การพัฒนาทางสมองดีขึ้น จึงควรมีการจัดสภาพแวดล้อมไปกระตุ้นและเหมาะสมกับสภาพการเรียนรู้ของเด็กเหล่านี้ เพื่อจะช่วยให้มีการพัฒนาทางสติปัญญาขึ้นบ้างนอกจากนี้ ควรมีการฝึกให้เด็กรู้จักปรับอารมณ์ของตนเอง รู้จักสิ่งผิดและถูก รวมทั้งส่งเสริมทักษะทางสังคมให้แก่เด็กด้วย

4. เด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายและสุขภาพ

เด็กประเภทนี้จะมีปัญหาด้านพัฒนาการของกล้ามเนื้อมัดใหญ่ ลักษณะของกล้ามเนื้อในเรื่องของ ความตึงตัว การควบคุมและความแข็งแรง สาเหตุของปัญหาดังกล่าวอาจมาจากระบบประสาทถูกทำลายหรือเสียหาย หรือ จากความบกพร่องของพันธุกรรม

4.1 ความบกพร่องด้านความตึงตัวของกล้ามเนื้อ แบ่งเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

4.1.1 กล้ามเนื้ออ่อนแรงหรือขาดความตึงตัว (Hypotonicity) เด็กที่มีปัญหาด้านนี้จะพบว่า กล้ามเนื้อจะอ่อนแรง เมื่อจับดูจะพบว่า กล้ามเนื้อจะเหลว ซึ่งมักพบในบริเวณที่เป็นส่วนข้อต่อ ได้แก่ หัวไหล่ สะโพก และข้อศอก อาการเหล่านี้มักพบในเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย (Cerebral Palsy) ซึ่งจะทำให้เด็กขาดความคล่องแคล่ว เชื่องช้าในการทำกิจกรรมกับเพื่อน และเหนื่อยง่าย เมื่อต้องทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกล้ามเนื้อพัฒนาการ เช่น การนั่ง การคลาน และการเดินช้าเนื่องจากผลของปัญหาด้านความตึงตัว นอกจากนี้ ยังส่งผลต่อกล้ามเนื้ออกและกล้ามเนื้อบริเวณหน้าอีกด้วย ซึ่งจะพบว่าเด็กมีปัญหาด้านการหายใจและการควบคุมเสียงที่ต่อเนื่องในขณะที่ร้องไห้ หรือพูด

4.1.2 กล้ามเนื้อแข็งเกร็ง (Hypertonia)หรืออาจเรียก (Spasticity) ซึ่งเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย (Cerebral Palsy) ส่วนใหญ่มักพบอาการเหล่านี้ ซึ่งส่งผลต่อปัญหาด้านพัฒนาการ เด็กมีความยากลำบากในควบคุมการทรงตัว และควบคุมร่างกายให้อยู่นิ่ง เช่น การนั่ง การคลาน หรือ การยืน รวมถึงปัญหาด้านการหายใจอันเนื่องมาจาก ความบกพร่องของกล้ามเนื้อซี่โครงและอก ซึ่งหากพบว่า กล้ามเนื้อบริเวณใบหน้าและปากมีปัญหาด้วยก็จะส่งผลให้เด็กมีปัญหาในด้านการเคี้ยว และการกลืน เพิ่มขึ้นไปอีก

4.1.3 อาทิตอยด์ (Athetoid) จะพบทั้งในเด็กที่มีกล้ามเนื้ออ่อนแรงหรือขาดความตึงตัว (Hypotonicity) และเด็กที่มีปัญหากกล้ามเนื้อแข็งเกร็ง (Hypertonia) หรือ (Spasticity) อาการดังกล่าวพบมากในเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย (Cerebral Palsy)

4.2 ความบกพร่องด้านการควบคุมกล้ามเนื้อ เด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย จะพบปัญหาดังกล่าว เนื่องจากการไม่สามารถควบคุมกล้ามเนื้อ ไปตามทิศทางที่ต้องการได้ เด็กจะมี

การเคลื่อนไหวที่มีลักษณะ บิดเบี้ยว และสั้น ทำให้การเคลื่อนไหวไม่เป็นลักษณะธรรมชาติ เช่น พุด หรือ การเคลื่อนไหวของลิ้น

4.3 ความบกพร่องด้านความแข็งแรงของกล้ามเนื้อที่เกิดจากภาวะของอาการ Muscular Dystrophy, Spina Bifida และ Polio เด็กจะมีพัฒนาการด้านกล้ามเนื้อที่ล่าช้ากว่าปกติ ขณะที่ทำกิจกรรมหรือพัก มีการใช้แขนหรือขาที่ผิดปกติเมื่อทำงาน มือหรือแขนสั้นมีความแตกต่างอย่างมาก ในทักษะการใช้แขน หรือขา ข้างใดข้างหนึ่งไม่สามารถควบคุมการทรงตัวได้ มีปัญหาในการเคลื่อนไหวลูกตา มีปัญหาในการประสานสัมพันธ์ของกิจกรรมกล้ามเนื้อมัดใหญ่ มัดเล็ก มีปัญหาในการควบคุมกล้ามเนื้อลิ้น ริมฝีปาก หรือปาก เช่น การหัวเราะ ขาดความสามารถในการเคลื่อนไหว เช่น กล้ามเนื้อกระดูก กระจกตา สายตา มีปัญหาด้านทักษะสายตาและกล้ามเนื้อ อาจพบในทักษะวาดรูป อ่อนแรงหรือเหน็ดเหนื่อยอย่างมากกว่าปกติ ในกิจกรรมที่เคลื่อนไหว

เด็กมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการรักษาบำบัดไปพร้อมๆ กับการได้รับการศึกษา อาจจะเป็นการรักษาทางยา การผ่าตัด กายภาพบำบัด อรรถบำบัด กิจกรรมบำบัด พัฒนาการทางร่างกายมองเห็นได้ชัดว่าแตกต่างกับเด็กปกติ ส่วนพัฒนาการทางสังคมนั้นขึ้นต่อการอบรมเลี้ยงดู เจตคติของครอบครัวและของสังคม เจตคติของสังคมต่อเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายและสุขภาพ มีระดับและทำที่แตกต่างกันแล้วแต่บุคคล และแล้วแต่สภาพความพิการที่ปรากฏ เครื่องช่วยความพิการหรือกายอุปกรณ์นั้น เป็นอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับเด็กกลุ่มนี้ บางคนอาจใช้ไม้ค้ำยัน บางคนอาจใช้รถเข็น ส่วนพัฒนาการทางสติปัญญาและการเรียนรู้เป็นเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคลไม่ใช่แตกต่างเพราะความพิการ

เด็กมักมีสมรรถภาพทางกายอ่อนแอ อวัยวะใช้การไม่ได้ดี อ่อนแรง จึงจำเป็นต้องมีการฝึกให้เด็กเหล่านี้ได้ทำกิจวัตรประจำวันด้วยตนเอง เพื่อให้เด็กช่วยตนเองได้ และเป็นการออกกำลังกายกล้ามเนื้ออีกด้วย

สถาพร สุวัฒน์สุส (2543 : 522-527) ได้เสนอแนวทางในการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายและสุขภาพ ไว้ดังนี้

- 1) การฝึกให้เด็กทำกิจวัตรประจำวันต่าง ๆ ตั้งแต่ตื่นนอน ล้างหน้า กินอาหาร เป็นต้น เด็กพิเศษประเภทนี้บางรายกล้ามเนื้ออ่อนแรงมากจะเคลื่อนไหวไม่ได้เลย บางรายพอจะเคลื่อนไหวได้บ้าง การจะทำให้กล้ามเนื้อแข็งแรง ต้องใช้การบริหารร่างกายตามที่แพทย์หรือผู้เชี่ยวชาญแนะนำ ให้เด็กออกกำลังกายเองเท่าที่จะทำได้อย่างสม่ำเสมอ กรณีที่เด็กออกกำลังกายเองก็ต้องช่วยทำให้ ในบางรายให้ใช้อุปกรณ์ช่วย เช่น ยกทรง ยับลูกบอลแล้วปล่อย โยนลูกบอล
- 2) การออกกำลังกายบางอย่างใช้วิธีให้ทำงานเพื่อความเพลิดเพลินและให้เด็กพิจารณาว่าตนกำลังทำประโยชน์แก่ครอบครัว เช่น ให้ซักผ้า 1-2 ชั้น การถูพื้นโดยให้เคลื่อนไหวมือตามแนวการบริหารร่างกาย การเย็บปักถักร้อย เป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อแขนและมือ เป็นต้น

3) การเล่นเกมและกีฬาเบาๆ บางอย่างก็เป็นการออกกำลังกายที่ดี เช่น การโยนลูกบอลไปในอากาศ หรือโยนลงพื้นแล้วรับ การรับส่งท่อนไม้

4) การเคลื่อนที่ไปมาหรือการเดินทางตามลำพัง รวมทั้งจัดอุปกรณ์ช่วยการเคลื่อนที่นั้น หมายถึงตั้งแต่ การนั่ง การยืน การเดิน ควรดูแลให้เด็กนั่งในท่าที่สบายและถูกต้อง ขณะนั่งให้สามารถใช้มือทั้งสองข้างได้สะดวก ถ้าเด็กไม่สามารถนั่งได้

5) การฝึกหัดการใช้มือให้ได้ประโยชน์มากที่สุดเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตต่อไปได้ด้วยดี นอกจากการกระทำกิจวัตรประจำวันแล้ว ควรมีการนวดและบริหารนิ้วมือเป็นประจำทุกวัน นอกจากนี้ ยังควรฝึกให้เด็กใช้มือหยิบจับสิ่งของต่างๆ เช่น ซ้อน ส้อม ทัพพี

6) การสื่อสารกับผู้อื่น โดยการพูดคุย การใช้โทรศัพท์ เด็กที่บกพร่องทางการเคลื่อนไหวส่วนหนึ่งจะมีปัญหาในการพูดคุย เช่น พูดซ้ำ พูดไม่ชัดจึงควรฝึกการพูดโดยการใช้โทรศัพท์เป็นสื่อ

7) การส่งเสริมให้เด็กช่วยตนเองในการทำกิจวัตรประจำวัน ได้แก่ การดูแลทำความสะอาดของมือและเล็บมือ ผิวหนัง ผม

8) การแต่งตัว ต้องให้หัดแต่งตัวเอง สวมเสื้อผ้าและถอดได้เอง เช่น เวลาสวมเสื้อผ้า ควรสอนให้ใส่แขนและขาข้างที่อ่อนแรงก่อน ตรงกันข้ามกับเวลาถอด ต้องถอดจากแขนขาข้างที่แข็งแรงก่อน เสื้อผ้าควรตัดแปลงให้เหมาะสม ให้หลวมๆ สวมสบายและเคลื่อนไหวได้สะดวก

9) การใช้และการดูแลรักษาเครื่องช่วยและทำความสะอาดให้ถูกวิธี

10) การดูแลในเรื่องยาและอาหารเสริมบางอย่าง เนื่องจากเด็กที่บกพร่องบางคนจำเป็นต้องรับประทานยาตลอดเวลา เช่น การป้องกันลมชัก สอนให้เด็กรู้จักรับประทานยาตามกำหนดและเป็นเวลาตามที่แพทย์สั่ง สอนให้มีระเบียบวินัย มีความอดทนในการบริหารกายเพื่อฟื้นฟูสมรรถภาพทางร่างกายและจิตใจ ในบางรายแพทย์อาจให้รับประทานอาหารเสริมเพื่อเป็นการบำรุงสุขภาพอนามัย จะต้องอบรมให้เด็กรู้จักจัดหารับประทานเองและทำงานเป็นนิสัย เพื่อช่วยในการบำบัดรักษาด้วย

11) การปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวก หรือสถานที่ที่เหมาะสมกับเด็ก เช่น ทางเดินในบ้านให้มีความกว้างมากขึ้น พอที่ไม้พุงตัวหรือรถเข็นผ่านได้โดยสะดวก ทำราวจับไว้ในห้องน้ำ หรือเปลี่ยนจากส้วมซึมเป็นชักโครก

5. เด็กที่มีปัญหาในการเรียนรู้

สำหรับเด็กที่มีปัญหาในการเรียนรู้นี้ ผดุง อารยะวิญญู (2544:16) ได้อธิบายถึงลักษณะปัญหาของเด็กที่พบบ่อยในวัยเด็กเล็ก ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับพัฒนาการทางร่างกาย เช่น การคลาน การเดิน ปัญหาในการรับรู้ทางภาษา การแสดงออกทางภาษา การรับรู้ทางสายตา การรับรู้ทางการฟัง ช่วงความสนใจสั้น การอยู่นิ่งเฉยไม่ได้ การกระตุ้นตนเอง เป็นต้น ส่วนระดับอนุบาลจะ

พบว่า เด็กจะพบปัญหาในด้านความพร้อม ทั้งด้านภาษาและคณิตศาสตร์ รวมถึงช่วงความสนใจ การไม่อยู่นิ่ง และปัญหาทักษะสังคม

ดังนั้น เด็กที่มีปัญหาทางการเรียนรู้ควรได้รับการส่งเสริมพัฒนาการและช่วยเหลือด้วยวิธีการที่หลากหลาย ตามที่ ผดุง อารยะวิญญู (2542:124-136) ได้กล่าวถึงสรุปได้ดังนี้

1. การเคลื่อนไหวส่วนต่างๆของร่างกายนั้นถือได้ว่าจำเป็นต่อการเรียนรู้ โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวกล้ามเนื้อใหญ่ เช่น การเดิน การวิ่ง การกระโดด และกล้ามเนื้อเล็ก เช่น การใช้มือหยิบจับสิ่งของ การจับปากกา ซึ่งควรมีกิจกรรมส่งเสริมดังกล่าว ดังจะพอยกตัวอย่างได้ดังนี้

1.1 จังหวะ อาจทำได้โดยการตีกลองเป็นจังหวะแล้วให้เด็กตบมือหรือกระต๊อบเท้าตามจังหวะกลอง ควรมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้เด็กเข้าใจจังหวะช้า-เร็ว เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของทิศทางการเคลื่อนไหว ส่งเสริมการเดินการวิ่งตามจังหวะของดนตรี ให้เด็กรู้จักผ่อนคลายกล้ามเนื้อ และส่งเสริมการทรงตัวและประสานกันของกล้ามเนื้อ

1.2 การทรงตัว อาจให้เด็กเดินบนไม้กระดานแผ่นเดียว ยืนขาเดียวเพื่อช่วยให้เด็กเดินได้ตรงควรมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เด็กสามารถทรงตัวได้ ส่งเสริมพัฒนาการกล้ามเนื้อแขนขาเพื่อให้เกิดความสมดุล ส่งเสริมการยืดหยุ่นของกล้ามเนื้อ เป็นต้น

1.3 การยืดหยุ่นทางกล้ามเนื้อ อาจทำได้โดยการโน้มศีรษะลงมาข้างหน้าอย่างช้าๆ การบิดลำตัวไปมา ซ้าย-ขวา เพื่อให้เด็กเคลื่อนไหวได้คล่องแคล่ว และฝึกการควบคุมกล้ามเนื้ออีกด้วย

1.4 ความแข็งแรงของกล้ามเนื้อ เพราะการฝึกฝนจะทำให้เด็กได้ใช้กล้ามเนื้อได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น อาจใช้การชักคะเย่อ การเดินด้วยมือ ตีลังกา เพื่อให้เด็กพัฒนาความแข็งแรง รู้วิธีการเพิ่มพลังกำลังของตน เพิ่มประสิทธิภาพการเคลื่อนไหว เป็นต้น

1.5 ความเข้าใจเกี่ยวกับร่างกาย โดยให้เด็กเรียกชื่อส่วนต่างๆของร่างกายได้อย่างถูกต้องและใช้ส่วนของร่างกาย เช่น การใช้กล้ามเนื้อนิ้วมือ การทำงานประสานกันระหว่างมือและตา การรับและการโยนลูกบอล เพื่อให้เด็กมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอวัยวะของร่างกาย รู้เกี่ยวกับทิศทาง ฝึกความเข้าใจเกี่ยวกับระยะทาง

2. การรับรู้ ซึ่งการรับรู้ที่สำคัญต่อการเรียนรู้ นั้น คือ การฟัง การมองเห็น และการสัมผัส ดังนั้น จึงควรส่งเสริมการฝึกทักษะในการรับรู้ทั้ง 3 ด้าน ดังนี้

2.1 การฝึกการรับรู้ทางการฟัง โดยมีหลักสำคัญเพื่อเป็นการฝึกจำแนกเสียงในสภาพแวดล้อม และฝึกจำแนกเสียงพูด ฝึกจัดกลุ่มเสียงที่คล้ายกัน ฝึกความจำด้วยการจำเสียงที่คล้ายกัน ฝึกจัดลำดับเสียง

2.2 การฝึกการรับรู้ทางสายตา ได้แก่ การฝึกสังเกตวัตถุสิ่งของ โดยจำแนกสิ่งของออกจากฉากหลัง การฝึกจับคู่ภาพเหมือนหรือรูปทรงเรขาคณิตที่เหมือนกัน การฝึกจับคู่ตัวอักษรที่เหมือนกัน การฝึกจับคู่ข้อความ การฝึกจดจำตัวเลขหรือสิ่งของตามลำดับ

2.3 การฝึกการรับรู้ทางสายตาร่วมกับการรับรู้ทางการได้ยิน ซึ่งจะช่วยให้เด็กรับรู้ได้ดีขึ้น ครูควรมีกิจกรรมที่ครูสั่งให้นักเรียนจับคู่ภาพตามคำสั่ง เกี่ยวกับช่วงสั้นยาวของเสียง ความดังของเสียง ระดับเสียง จังหวะ คำที่มีเสียงคล้ายกัน คำที่มีเสียงต่างกัน

3. ภาษา โดยควรจัดกิจกรรมการพูดโดยครูหรือผู้ปกครองเป็นผู้กระตุ้นให้เด็กพูดคุยกับเพื่อน ให้เด็กมีส่วนร่วมในกิจกรรม ให้แรงเสริมแก่เด็กทันทีที่เด็กสื่อสารกับผู้อื่นด้วยการพูด เป็นต้น

4. วิชาหลัก ซึ่งมักพบปัญหาในเรื่องการอ่าน การสะกดตัวอักษร ลายมือ และคณิตศาสตร์ ซึ่งควรได้รับการช่วยเหลือดังนี้

4.1 การอ่าน ซึ่งควรเน้นที่ทักษะเบื้องต้น คือการจำคำการเข้าใจความหมายของคำศัพท์ และความสามารถในการเข้าใจสิ่งที่อ่าน

4.2 การสะกดตัวอักษรและลายมือ ซึ่งก่อนที่เด็กจะสะกดตัวอักษรได้นั้น เด็กต้องมีทักษะในการจำแนกตัวอักษรให้ได้เสียก่อนและจำได้ว่าในคำที่สะกดนั้นประกอบไปด้วยตัวอักษรอะไรบ้าง หากเด็กไม่สามารถทำได้ให้เริ่มจากให้เด็กจำแนกความแตกต่างระหว่างตัวอักษรให้ได้เสียก่อน แล้วจำตัวอักษรให้ได้ก่อนสอนสะกดคำ นอกจากนี้แล้วลายมือของเด็กนั้นจะต้องได้รับการเอาใจใส่โดยครูจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี ใช้ลูกศรกำหนดทิศทางของการลากเส้น และใช้เส้นประให้เด็กลากเส้นตามก่อนให้เด็กหัดเขียนเอง

4.3 คณิตศาสตร์ เด็กควรได้รับการสอนโดยการใช้รูปภาพประกอบคำอธิบาย ใช้ตัวเลขที่ไม่มากนักเพื่อให้เด็กสามารถให้คำตอบได้ดีขึ้น ผดุง อารยะวิญญู (2544: 94-98) ได้แนะนำ การสอนคณิตศาสตร์สำหรับประเภทนี้เพิ่มเติมว่า การลากเส้นตามรอยเพื่อใช้ในการสอนจำนวนนับ การนับเลขและลากเส้นตามรอย การใช้หลักการรับรู้หลายด้านพร้อมกัน ด้วยการให้เด็กนับและสัมผัสจุดไปด้วย การใช้จินตนาการหรือใช้ลูกแก้วหรือก้อนกรวดประกอบการคำนวณ และการสอนแบบวิเคราะห์งาน เพื่อกำหนดขั้นตอนโดยละเอียดให้แก่เด็ก

5. ทักษะทางสังคม ในการช่วยเหลือนั้นต้องได้รับความร่วมมือจากทั้ง 3 ฝ่าย คือ ครู ด้วยการกำหนดเป้าหมายว่าจะให้เด็กแสดงพฤติกรรมเช่นใดแล้ววางแผนและดำเนินการช่วยเหลือเพื่อให้เด็กบรรลุพฤติกรรมที่กำหนด ส่วนผู้ปกครองก็ให้การช่วยเหลือดูแลด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านการเรียน เช่น การดูแลรักษาสุขภาพกายและใจ ส่วนฝ่ายสุดท้าย คือ นักจิตวิทยาก็ให้ความช่วยเหลือด้วยการนำหลักการปรับพฤติกรรมมาใช้ (ผดุง อารยะวิญญู, 2544 : 99-108) นอกจากนี้ ศรีเรือน แก้วกังวาล (2543: 374) กล่าวถึงเด็กประเภทนี้ว่า มักมีความภาคภูมิใจในตนเองต่ำ จึงควรสร้างความภาคภูมิใจด้วยการให้เด็กคิดความสำเร็จของกิจกรรมที่ได้ทำลงไป ตั้งเป้าหมายงานไม่สูงเกินไป ครอบครัวยุติธรรมให้กำลังใจ พยายามให้เด็กได้ทำในสิ่งที่ตนเองถนัดอีกด้วย

6. เด็กที่มีปัญหาทางพฤติกรรม อารมณ์ สังคม

เด็กประเภทนี้มักมีพฤติกรรมที่ขัดต่อธรรมเนียมและศีลธรรมอันดี รวมทั้งปัญหาด้านการปรับตัวของเด็กเองตลอดจนการไปขัดขวางการดำเนินชีวิตของผู้อื่นแม้เด็กที่แยกตัวไปจากสังคมก็นับรวมเป็นเด็กที่มีปัญหาทางพฤติกรรมด้วยเช่นกันดังนั้นแนวทางการป้องกันเพื่อมิให้กลายเป็นเด็กที่มีปัญหาทางพฤติกรรม อารมณ์สังคม ควรเริ่มต้นด้วยวิธีการดังนี้

6.1 ให้ความรักและความเข้าใจเด็กอย่างเหมาะสมเนื่องจากบ้านนั้นถือว่าเป็นสิ่งแวดล้อมเบื้องต้นที่จะหล่อหลอมเกลาอุปนิสัยและบุคลิกภาพของเด็ก พฤติกรรมของเด็กส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการอบรมเลี้ยงดูที่บ้าน ดังที่ วารี ธีระจิตร (2545: 98) ได้กล่าวว่า เด็กที่มาจากครอบครัวที่ให้ความรัก ความอบอุ่น บิดามารดาเป็นแบบอย่างที่ดี รักใคร่สนิทสนม ห่วงใยกัน เด็กก็จะมีความมั่นใจเป็นสุข แต่ในทางตรงกันข้าม หากเด็กอยู่ในครอบครัวที่บิดามารดาทะเลาะเบาะแว้งกันเสมอ แยกกันอยู่ ทอดทิ้งบุตร เด็กไม่ได้รับความรักความอบอุ่นใจ ก็จะกระตุ้นให้เด็กมีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา กลายเป็นผู้กระทำความผิดได้ในที่สุด

6.2 ควรให้เด็กได้สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม เพราะเด็กที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีแต่ผู้ที่กระทำความผิดหรือเป็นแบบอย่างใจการทำสิ่งไม่ดีหรืออยู่ในแหล่งที่มีอบายมุข จนเห็นว่าการกระทำความผิดเป็นเรื่องปกติ เด็กก็ย่อมที่จะคล้อยตามในการกระทำความผิดตามได้

6.3 ในการช่วยเหลือเด็กประเภทนี้ ผดุง อารยะวิญญู (2542: 105-107) ได้กล่าวถึงการช่วยเหลือเด็กประเภทนี้ว่า ประกอบด้วยการช่วยเหลือทั้ง 3 รูปแบบ ดังนี้

6.3.1 รูปแบบทางจิตวิทยาการศึกษา รูปแบบนี้เชื่อว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้านชีววิทยา และการอบรมเลี้ยงดูมีผลต่อพัฒนาการทางบุคลิกภาพของเด็ก ดังนั้นครอบครัวและโรงเรียนจึงมีส่วนในการพัฒนาเด็ก ซึ่งแนวทางในการลดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของเด็กกระทำได้ด้วยการให้เด็กเข้าใจปัญหาของตนเอง และยินดีที่จะแก้ไขปัญหของตนเอง มีกำลังใจที่จะต่อสู้กับปัญหาของตน ครูอาจใช้เกมสถานการณ์จำลองในการเรียนการสอน

6.3.2 รูปแบบทางจิตวิทยาด้วยการใช้หลักการปรับพฤติกรรม และควรเน้น และให้ความสนใจกับพฤติกรรมที่พึงประสงค์เท่านั้นโดยอาจใช้แรงเสริมเพื่อให้เด็กทำพฤติกรรมที่พึงประสงค์มากขึ้น

6.3.3 รูปแบบทางด้านนิเวศวิทยา แม้ว่าเด็กจะได้รับการปรับพฤติกรรมตามแนวคิดทางจิตวิทยาแล้วก็ตาม แต่นักนิเวศวิทยาเห็นว่า ควรเปลี่ยนสภาพแวดล้อมของเด็กเท่าที่จำเป็น รวมทั้งทัศนคติของครู นักเรียน ผู้ปกครองและผู้นำในชุมชน เพื่อให้เข้าใจเด็กได้มากขึ้นด้วย

7. เด็กที่มีปัญหาทางการพูดและภาษา

วารี ธีระจิตร (2545: 64-65) ได้เสนอแนะแนวทางในการช่วยเหลือเด็กด้านการพูดว่า ผู้ปกครองควรมีส่วนร่วมในการช่วยแก้ไขเด็ก ด้วยการให้เด็กได้ใช้ภาษาพูด ช่วยฝึกฝนให้เด็กมี

ประสบการณ์ในการพูด ส่วนนักรรณบำบัดควรช่วยแก้ไข การดันลิ้นออกมาขณะพูด การทำลิ้นห้อย น้ำลายยืด โดยสอนให้รู้จักวิธีการกลืน ปิดปาก การเก็บลิ้นไว้ในปากให้เป็นนิสัย การใช้กระจกแก้ไข การพูดจะทำให้เด็กสามารถมองเห็นภาพตนเอง ยอมรับในความพิการ ควรให้เด็กได้มีประสบการณ์ทางด้าน ภาษา และมีโอกาสแสดงออกทางด้านภาษา โดยการฝึกใช้ประสาทสัมผัสด้านต่างๆ เช่น ประสาทหู ประสาทตา และสัมผัสมาช่วยแก้ไขการพูด และควรให้เด็กพูดและต้องการแก้ไขการพูดของตนเองอยู่เสมอ นักแก้ไขการพูดควรช่วยให้เด็กเคลื่อนไหวลิ้น การควบคุมการกลืน การบังคับกล้ามเนื้อที่หน้า การควบคุมคุณภาพเสียงเป็นเสียงสูงต่ำต่างๆด้วย

ส่วนวิธีการแก้ไขการพูดอาจทำได้ดังนี้

- 7.1 กระตุ้นให้เลียนแบบ ผู้สอนจะออกเสียงให้ฟังโดยให้เด็กสังเกตและเลียนแบบ ถ้าทำผิดให้ทำซ้ำ โดยผู้สอนทำให้ออกเป็นตัวอย่างอีกครั้ง แล้วให้เด็กออกเสียงตาม
  - 7.2 แสดงตำแหน่งที่เกิดของเสียง ใช้กระจกเงาเป็นอุปกรณ์ในการฝึก ผู้สอนจะออกเสียงที่ถูกต้อง ให้เด็กสังเกตถึงตำแหน่งที่เกิดของเสียง เช่น การทำรูปปาก การใช้ลิ้น การเปล่งเสียงผ่านอวัยวะในปาก เด็กจะสังเกตและทำตามทีละขั้น โดยอาศัยการดูกระจกเงาประกอบการฝึก
  - 7.3 อาศัยประสาทสัมผัส ให้เด็กวางมือสัมผัสตำแหน่งกลไกที่ใช้ในการออกเสียงเพื่อจะได้เลียนแบบได้ดีขึ้น
  - 7.4 ให้เด็กฟังเสียงตนเอง ใช้บันทึกเสียงพูดของเด็ก แล้วให้เด็กฟังเสียงพูดของตนเอง เปรียบเทียบกับเสียงของผู้ฝึก หรือทำเสียงที่ถูกต้อง
- การแก้ไขการพูดนั้นจะประสบความสำเร็จนั้นได้ต้องอาศัยบุคคลหลายฝ่าย เช่น ครู ผู้ปกครอง จิตแพทย์ นักรรณบำบัด ร่วมมือประสานงานกันอย่างจริงจัง

8. เด็กออทิสติก

การช่วยเหลือเด็กออทิสติก ให้มีพัฒนาการที่เหมาะสมและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ นั้น อาศัยแนวทางที่ วงเดือน เดชะรินทร์ (2551 : 90-91)แนะนำไว้ ดังนี้

- 8.1 การกระตุ้นพัฒนาการ เพื่อให้การพัฒนาค่าที่หยุดยั้งได้พัฒนาเป็นไปปกติตามวัย ซึ่งพ่อแม่จะต้องมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือและเข้ารับการศึกษาอบรมจากแพทย์ พยาบาลในการปฏิบัติต่อเด็กอย่างต่อเนื่อง พ่อแม่จะได้รับการช่วยเหลือเพื่อช่วยบรรเทาความเครียด และความวิตกกังวล และยอมรับความผิดปกติของเด็กด้วย การเริ่มต้นฝึกนั้น ควรเริ่มฝึกการสบตา การฝึกสมาธิและการฝึกทำตามคำสั่ง
- 8.2 การลดพฤติกรรมที่ผิดปกติของเด็กออทิสติก โดยใช้พฤติกรรมบำบัดและ กิจกรรมอื่นๆ ทดแทน
- 8.3 การลดพฤติกรรมและอารมณ์ที่เป็นปัญหาด้วยการใช้ยาในกรณีที่เกิดออทิสติก

มีปัญหาด้านอารมณ์และพฤติกรรมจนไม่สามารถฝึกหรือให้ทำกิจกรรมต่างๆได้โดยแพทย์จะเป็นผู้ให้ยา

8.4 การฟื้นฟูสมรรถภาพออทิสติก โดยการใช้กิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมเข้าจังหวะ ละครบ๊อบบี้ ดนตรีและกิจกรรมการออกกำลังกาย

8.5 การกระตุ้นทางสังคมโดยให้เด็กออทิสติกได้เข้ากลุ่มกับเพื่อนวัยเดียวกันเพื่อพัฒนา ด้านสังคม อารมณ์

8.6 การกระตุ้นด้านการพูดโดยการฝึกให้เด็กพูดและสามารถสื่อความหมายทางภาษา พูดโต้ตอบและปฏิบัติตามคำสั่งได้

8.7 การเตรียมความพร้อมขั้นพื้นฐาน เมื่อเด็กสามารถสื่อสารได้ดีขึ้นแล้ว เช่น การสอน ทักษะทางวิชาการง่ายๆ การรับรู้เรื่องสี การจัดกลุ่มเหมือนและแตกต่าง เป็นต้น นอกจากนี้แล้วในการฝึกเด็กควรให้เรียนรู้จากของจริง เพราะเด็กออทิสติกจะเรียนรู้จากการเห็นได้ง่ายกว่าการได้ยิน การใช้สัญลักษณ์และรูปภาพ จะช่วยให้เด็กเข้าใจคำสั่งง่ายขึ้นและใช้คำพูดสั้นได้ (วงเดือน เดชะรินทร์, 2551 : 112)

9. เด็กพิการซ้อน

เด็กพิการซ้อน ควรได้รับการอบรมเลี้ยงดูเพื่อส่งเสริมพัฒนาการ ดังนี้

9.1 ควรสอนให้เด็กช่วยเหลือตนเองในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น การแต่งตัว การรับประทานอาหารการควบคุมการขับถ่ายทั้งการถ่ายปัสสาวะอุจจาระ และการอาบน้ำ เป็นต้น

9.2 การสอนทักษะในการสื่อสาร การสอนทักษะในการสื่อสารกับผู้อื่นนั้น อาจมีความสำคัญมาก ทักษะที่ควรสอน ได้แก่ การทักทายผู้อื่น การบอกความต้องการของตนเอง การรับรู้ความต้องการของตนเองและผู้อื่น ตลอดจนการสื่อสารความหมายโดยการใช้ภาษาในการสื่อสาร

9.3 การเคลื่อนไหว ทักษะในการเคลื่อนไหวที่จำเป็นสำหรับเด็กที่มีความบกพร่องในขั้นรุนแรง ควรมุ่งเน้นทั้งการใช้กล้ามเนื้อมัดใหญ่ และกล้ามเนื้อมัดเล็ก ซึ่งจะช่วยให้เด็กมีทักษะในการประกอบกิจวัตรประจำวันได้เร็วขึ้น

9.4 การปรับพฤติกรรม เนื่องจากเด็กที่มีความบกพร่องขั้นรุนแรง แสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมหลายอย่าง ดังนั้น การช่วยเหลือเด็กประเภทนี้จึงควรมุ่งจัดหรือบรรเทาพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์และสร้างหรือส่งเสริมพฤติกรรมที่พึงประสงค์

9.5 พัฒนาการทางสังคมเด็กประเภทนี้จะมีปัญหาในการผูกมิตร การสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เช่น การเล่นกับเพื่อน การบอกข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง ดังนั้นจึงควรฝึกทักษะให้เด็กมีทักษะในสังคมเพื่อให้เด็กอยู่ในสังคมได้ (ผดุง อารยะวิญญู, 2542 : 166-168)

จากที่กล่าวมาแล้วอาจสรุปได้ว่าเด็กที่มีความต้องการพิเศษนั้น มีความล่าช้าและมีความผิดปกติทางด้านพัฒนาการ ซึ่งเป็นสาเหตุให้เด็กมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมและทำให้คนรอบข้างไม่

เข้าใจในสิ่งที่เด็กเหล่านี้แสดงออกการศึกษาพัฒนาการจะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงสาเหตุและลักษณะของพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากปกติและสามารถจัดการเรียนรู้ให้เด็กที่มีความต้องการพิเศษเหล่านี้ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นกระบวนการวิจัยนี้ได้มีผู้นำมาประยุกต์ใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้นในหลายวงการรวมทั้งในวงการด้านการศึกษา

4.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สุภาวศ์ จันทวานิช (2531: 7) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึงวิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัย (ชาวบ้าน) เข้ามามีส่วนร่วมวิจัยเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูล และช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ ในการวิจัยแบบ PAR ผู้วิจัยถือว่าชาวบ้านเป็นผู้รู้ดีเท่า ๆ กับนักวิจัยหรือนักพัฒนาในการกำหนดปัญหาและการเลือกปฏิบัติการใด ๆ ก็ตามที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต

ชนิษฐา กาญจนรังสี (2544) ได้สรุปว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการรวมทั้งการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเข้าด้วยกัน กล่าวคือ เป็นการวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชน โดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาแนวทางแก้ปัญหา วางแผนดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญห ปฏิบัติตามแผน และติดตามประเมินผล โดยทุกขั้นตอนมีสมาชิกในชุมชนเข้าร่วมด้วย

สุภาพร ชินชัย (2551: 44) สรุปจุดเน้นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบไปด้วย

1. เน้นการศึกษาชุมชน ให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดของคนในชุมชน การเก็บข้อมูลจึงเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาหรือความต้องการ ซึ่งตรงกับขั้นตอนแรกของการพัฒนาหลักสูตรที่เรียกว่า need assessment and analysis
2. เน้นการหาแนวทางในการแก้ปัญหา โดยให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาศึกษาทรัพยากรในท้องถิ่นว่ามีอะไรบ้างเพื่อที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไข
3. เน้นให้คนในองค์กร/ชุมชนนั้นมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติซึ่งหากมีหลายปัญหา หลายแนวทาง จะต้องพิจารณาร่วมกันว่าปัญหาใดเป็นปัญหาเร่งด่วนทั้งนี้ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรมและบริบทของสังคมชุมชนนั้นด้วย
4. เน้นให้คนในองค์กร/ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอนและสามารถดำเนินงานต่อเองได้หลังสิ้นสุดการวิจัยหรือเมื่อนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว

4.2 กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ (สิทธิณัฐ ประพุทธนิติศาสตร์, 2546: 30, สุริยา วีรวงศ์, ม.ป.ป.,สุภาพร ชินชัย, 2551: 46-48)

1. ระยะก่อนทำวิจัย (Pre-research phase) ได้แก่

การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน การบูรณาการตัวนักวิจัยกับชุมชน ทั้งนี้การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนที่จะทำให้ นักวิจัยรู้จักและเข้าใจในบริบทของชุมชนได้ ตลอดจนการเผยแพร่แนวคิดของการมีส่วนร่วมเพื่อให้ชุมชนตระหนักก่อนจะนำสู่ความร่วมมือในขั้นตอนต่อไป ซึ่งในขั้นตอนนี้ในการรวบรวมข้อมูลดังกล่าวควรรวบรวมทั้งข้อมูลที่เป็นเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพสำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้จะเป็นแหล่งข้อมูลจากหน่วยงานราชการ และข้อมูลองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับหัวเรื่องวิจัยและพัฒนาที่กำหนดไว้ หรือนักวิจัยจะดำเนินการจัดเก็บเองโดยการสำรวจชุมชน (Survey) มีการติดต่อกับผู้นำและบุคคลสำคัญในชุมชนเป็นเบื้องต้นไว้ นอกจากนี้ในระยะนี้นักวิจัยยังมีการสร้างความสัมพันธ์ (Building-up Rapport) อีกด้วย การเริ่มวางโครงการวิจัยและพัฒนาในชุมชนมิได้ขึ้นอยู่กับเจตจำนงของผู้วิจัยฝ่ายเดียว ย่อมต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยความพร้อมของชุมชนด้วย นักวิจัยจะต้องเริ่มดำเนินการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านด้วยการแนะนำตนเอง ชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการทั้งในรูปของการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ และการจัดประชุมกึ่งทางการ รวมทั้งการประชาสัมพันธ์โครงการให้ชุมชนได้รับรู้การไปพักอาศัยอยู่กับชาวบ้านเป็นวิธีสร้างความสัมพันธ์ขั้นต้นที่ดีที่สุด ในบางกรณีนักวิจัยอาจสร้างความสนิทสนมกับคนในชุมชนคนใดคนหนึ่งเป็นพิเศษและให้คนนั้นเป็นกุญแจแนะนำคนอื่น ๆ ต่อไป นักสังคมวิทยาเรียกวิธีการนี้ว่า Snow Ball Sampling Technique นั่นคือ การเริ่มจากคน ๆ หนึ่งไปสู่กลุ่มคนที่ศึกษาค่อย ๆ พอกพูนขึ้นเหมือนก้อนหิมะที่กลิ้งไปแล้วมีขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ การเข้ากลุ่มตามเพศและวัย เช่น กลุ่มแม่และเด็ก กลุ่มคนชรา กลุ่มสมาชิกสภาภาพ ก็ช่วยให้สร้างความสัมพันธ์ได้ดีและได้ข้อมูลที่ดี โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับการเมืองในท้องถิ่นและโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนนั้น ๆ

2. ระยะของการทำวิจัย (Research phase)

ระยะนี้เป็นขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาพร้อมกับชุมชน โดยการระดมปัญหาแยกแยะ จัดลำดับวิเคราะห์และหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน ทั้งนี้อาจรวมถึงการฝึกอบรมที่มิวิจัยท้องถิ่นด้วย (Community Education Participation – CEP) โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติ วิธีการจะเป็นการอภิปรายถกปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านทั้งที่เป็น การสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่ม เพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Needs Assessment) พร้อมกันไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากร (Resource Assessment) ที่มีอยู่ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์โดยเฉพาะภูมิ

ปัญหาท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำทรัพยากรต่าง ๆ ดังกล่าวมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัดทำโครงการต่อไป

3. ระยะการจัดทำแผน (Planning phase)

เมื่อได้ปัญหาที่ต้องการแก้ไขและแนวทางแก้ไขแล้ว ในขั้นตอนนี้จะเป็นการกำหนดโครงการหรือกิจกรรม ศึกษาความเป็นไปได้ แสวงหางบประมาณและหน่วยงานสนับสนุน ตลอดจนการวางแผนเพื่อติดตาม ดังนั้นเมื่อมีการวิเคราะห์โดยการประเมินจากความต้องการของชุมชน และการประเมินทรัพยากรชุมชนจะทำให้ชาวบ้านและนักวิจัยได้ทางเลือกหรือโครงการที่ควรดำเนินการในเงื่อนไขของทรัพยากรที่มีอยู่ อย่างไรก็ตาม การหาแนวทางแก้ไขปัญหานี้ในความเป็นจริงจะมีหลายแนวทาง เพราะปัญหาในชุมชนมักมีอยู่หลายปัญหาซ้อนกันอยู่ ซึ่งสภาพเช่นนี้เป็นสภาพปกติธรรมดาของปรากฏการณ์สังคม ชาวบ้าน และนักวิจัยจึงจำเป็นต้องพิจารณาาร่วมกันว่า ปัญหาใดเร่งด่วนกว่ากัน และวิธีแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีใดจึงเหมาะสมกับพื้นที่ ความเข้ากันได้กับขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน โครงการพัฒนาที่เหมาะสมกับปัญหาได้ แต่ต้องลงทุนสูงมากก็อาจถือเป็นโครงการที่ไม่เหมาะสมหรือมีความเป็นไปได้น้อย นการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ เงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่สำคัญมากคือ ชาวบ้านควรมีบทบาทเป็นตัวหลักในการเลือกกำหนดลำดับความสำคัญของปัญหาแนวทางแก้ไข และกำหนดโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาที่จะทำ ในขั้นตอนนี้ควรให้ชาวบ้านจัดให้มีแกนนำเป็นกลุ่มทำงานหรือองค์กรเพื่อรองรับการทำโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาและมีการสร้างข้อตกลงระหว่างชาวบ้าน หรือกลุ่มทำงานและอบรบการปฏิบัติให้ด้วย

4. ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation phase)

ในขั้นนี้เป็นการดำเนินงานตามแผน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นหนึ่ง คำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือคณะทำงานเพื่อการดำเนินงานขั้นนี้ คือ ทำอะไร ที่ไหน ใครทำ ทำเมื่อไร และทำอย่างไร เนื่องจากขั้นตอนนี้เป็นการตัดสินใจปฏิบัติงานตามโครงการซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบด้านการเงิน วัสดุ และเทคนิค ฯลฯ ซึ่งเป็นปัจจัยนำเข้าของโครงการตามที่ได้มีการติดต่อเจรจาต่อรองขอมาเพื่อการทำโครงการ

5. ระยะการติดตามและประเมินผลงาน (Monitoring and Evaluation phase)

ระยะนี้เป็น การติดตามผลการปฏิบัติงานตามที่ได้วางแผนร่วมกันไว้ ซึ่งสามารถกระทำได้ตลอดในระหว่าง การดำเนินงานและเมื่อสิ้นสุดโครงการ ต้องมีการเสนอผลการประเมินให้ที่ประชุมรับทราบและร่วม สะท้อนคิดเพื่อหาทางปรับปรุงหรือวางแผนการดำเนินงานในประเด็นอื่น ๆต่อไปด้วย สำหรับกลไกในการติดตามประเมินผลนั้นอาจจะเป็นทั้งลักษณะของการติดตามประเมินผลในรูปแบบที่มีการกำหนด ระยะเวลา วิธีการ หรือมีแบบฟอร์มเพื่อใช้ในการตรวจสอบงานอย่างเป็นระบบเพื่อเป็นแนวทางให้ ชาวบ้าน องค์กรชาวบ้านนำไปใช้ได้ หรือเป็นการติดตามประเมินผล โดยการจัดกลุ่มอภิปรายถึง กระบวนการของการดำเนินโครงการ เพื่อหาข้อบกพร่องจะได้แก้ไขได้ทันการ และในขณะเดียวกันก็

เพื่อจะหาข้อดี ซึ่งจะได้เป็นบทเรียนในการที่จะนำไปปฏิบัติในโครงการเดิมที่จะทำต่อไป หรือโครงการใหม่ นักวิจัยภายนอกควรกระตุ้นด้วยการเสนอให้ชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มทำงานติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานของหมู่บ้านขึ้นมา งานการติดตามประเมินผล เป็นงานสำคัญงานหนึ่งในการวัดผลสำเร็จของโครงการ หากโครงการใดไม่สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องภายในระยะเวลา 3-5 ปี ก็อาจเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบผลสำเร็จของโครงการ จึงเห็นว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการวิจัยที่ใช้ในการแก้ปัญหของชุมชนด้วยการมองเห็นศักยภาพของคนในชุมชนนั้น และเป็นวิธีในการส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันในระหว่างการทำงานตามกระบวนการวิจัย

อาจกล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ รูปแบบที่ผู้คนจำนวนหนึ่ง ในองค์กรหรือชุมชน เข้ามาร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกับนักวิจัย ผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและการดูแลเด็กที่มีความต้องการพิเศษโดยการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองโดยตรงยังไม่ปรากฏ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการวิจัยในการพัฒนาเด็กในเรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือการพัฒนาเด็กที่มีความต้องการพิเศษโดยการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง ซึ่งอาจศึกษาได้จากงานวิจัยต่อไปนี้

ทัศนีย์ นาคุณทรงและคณะ (2553: 77-88) เพื่อศึกษาสภาพการจัดการเรียนการสอนของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น ในเขตจังหวัดมหาสารคาม และเพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตจังหวัดมหาสารคาม การวิจัยแบ่งเป็น 3 ระยะ คือระยะที่ 1 การศึกษาและวิเคราะห์สภาพความต้องการจำเป็น ดำเนินการโดย 1) การศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและความจำเป็นในการ จัดการเรียนการสอน 2) จัดการประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาและความต้องการในการจัดการเรียนการสอน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจากผู้ดูแลเด็ก 3) การสนทนากลุ่ม (Focus group) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและหารูปแบบการเรียนการสอน จากผู้เกี่ยวข้อง พบว่า ปัญหาด้านการบริหารงานด้านสถานที่ ด้านการบริการ ด้านบุคลากร ด้านงบประมาณ และด้านการบริหาร จัดการ รูปแบบการเรียนการสอนควรใช้สื่อการเรียนการสอนจากวัสดุตามธรรมชาติในท้องถิ่น จัดกิจกรรมตามวันสำคัญของ ท้องถิ่น และให้ท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม เป็นต้น ระยะที่ 2 การสร้างและพัฒนารูปแบบการสอน ดำเนินการ โดยได้ร่างรูปแบบการเรียนการสอน ประกอบด้วยหลักการของรูปแบบ สาระการเรียนรู้ การจัดประสบการณ์เรียนรู้ และ การประเมินพัฒนาการเด็ก ประเมินความเหมาะสมของรูปแบบการเรียนการสอนอยู่ในระดับมากที่สุด ระยะที่ 3 การทดลองใช้ รูปแบบการเรียนการสอนและเผยแพร่รูปแบบการเรียนการสอน โดยนำรูปแบบการเรียนการสอนที่ได้มาอบรม

เชิงปฏิบัติการให้ กับผู้ดูแลเด็ก 150 คน แล้วนำรูปแบบการเรียนการสอนไปทดลองใช้กับเด็กปฐมวัย ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงทดลอง ผลการวิจัย พบว่า ค่าเฉลี่ยของคะแนนจากการสังเกตพัฒนาการของเด็กก่อนและหลังการจัดด้วยรูปแบบการสอน แตกต่างกันอย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 แล้ว นำรูปแบบการสอนไปเผยแพร่แก่ผู้ดูแลเด็กในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กต่างๆ ผู้ดูแลเด็กแสดงความคิดเห็นว่ารูปแบบการสอนมีความเหมาะสมในระดับมากที่สุด แล้วจัดอบรมให้ผู้ปกครองเรื่อง การพัฒนาเด็กปฐมวัย ด้วยภูมิปัญญาไทยจำนวน 6 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 50 คน ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้ปกครองมีความรู้เกี่ยวกับ การอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานเมื่ออยู่ที่บ้านโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การเล่านิทาน การกล่อมเด็ก รวมทั้งการผลิต ของเล่นจากวัสดุธรรมชาติ เป็นต้น จากการสังเกตพบว่า ผู้ปกครองกระตือรือร้นและให้ความร่วมมือในการจัด กิจกรรม ไม่ว่าจะเป็ความพยายามที่จะเรียนรู้ในการทำ ของเล่น การฝึกเล่านิทาน เป็นต้น และจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้ปกครองมีความรู้ในการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น และจะนำความรู้ ที่ได้ไปใช้อบรมเลี้ยงดูบุตรหลานที่บ้านต่อไป

สมยศ ลามาพิสาร สายฝน คำก้อน และวณิชยา ศรีวิชัย (2553: บทคัดย่อ) ศึกษาผลการ พัฒนารูปแบบการพัฒนาเด็กเล็กโดยใช้แหล่งการเรียนรู้ในชุมชนเป็นฐานโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรค การพัฒนาเด็กปฐมวัยโดยใช้แหล่งการเรียนรู้ในชุมชนเป็นฐานโดย การมีส่วนร่วมของชุมชนของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านน้ำแพร่ องค์การบริหารส่วนตำบลน้ำแพร่ อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ เด็กนักเรียนชั้นอนุบาล 3 ขวบ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านน้ำแพร่ องค์การบริหารส่วนตำบลน้ำแพร่ อำเภอดง จังหวัดเชียงใหม่ ปี การศึกษา 2552 จำนวน 13 คน ซึ่งเลือกโดยวิธีเจาะจง (Purposive Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการ วิจัยประกอบด้วยแบบเก็บรวบรวมข้อมูลด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลน้ำแพร่ได้แก่ แนวทางการ สัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้สูงอายุเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มสตรีแม่บ้าน เกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพแนวทางการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนเกี่ยวกับแหล่งการเรียนรู้ในชุมชน แนว ทางการจัดเวทีประชาคมได้แก่หนังสือเชิญเข้าร่วมประชุม กำหนดการประชุม รายละเอียดการจัด กิจกรรมในเวที แบบบันทึกผลการจัดเวที /การประชุม แผนการจัดประสบการณ์เรื่อง การพัฒนาเด็ก ปฐมวัยโดยใช้แหล่งการเรียนรู้ในตำบลน้ำแพร่ จำนวน 6 แผน และแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยครู ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวน 2 แผน ได้แก่ เรื่องการศึกษาแหล่งการเรียนรู้วัดเวียงดง เรื่องการทำบุญ ถวายเทียนพรรษาวัดน้ำแพร่ท่าไม้ลุง การเล่านิทานพื้นบ้าน เรื่องการศึกษาแหล่งการเรียนรู้วัดดอยถ้ำ เรื่องการศึกษาแหล่งการเรียนรู้ศูนย์สภาวัฒนธรรม เรื่องการศึกษาแหล่งเรียนรู้บ้านพ่อครูคำ กาไว เรื่องการศึกษาแหล่งการเรียนรู้ศูนย์ปั้นผลไม้จิว เรื่องการจัดกิจกรรมวันแม่ เรื่องการทำขนมเทียน แบบบันทึกพัฒนาการการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ จำนวน 8 ชุด ตามแผนการจัดประสบการณ์

การเรียนรู้ตารางวิเคราะห์มาตรฐานคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของเด็กอายุ 3 ปีจำนวน 8 ชุด ตามแผนการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ค่าเฉลี่ยและค่าร้อยละ

ผลการทดลองใช้ พบว่าเรื่องการศึกษาการศึกษาแหล่งการเรียนรู้วัดเวียงดั่ง (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 3 หมายความว่า เด็กสามารถทำกิจกรรมได้ด้วยตนเอง) คิดเป็นค่าร้อยละ 100 เรื่องการทำบุญถวายเทียนพรรษา การพืงนิทานพื้นบ้าน (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 3 หมายความว่า เด็กสามารถทำกิจกรรมได้ด้วยตนเอง) คิดเป็นค่าร้อยละ 100 เรื่องการศึกษาแหล่งเรียนรู้วัดดอยถ้ำ (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 2.69 = 2 หมายความว่าครูกระตุ้นให้ผู้เรียนทำกิจกรรมเป็นบางครั้ง) คิดเป็นค่าร้อยละ 89.67 เรื่องการศึกษาแหล่งเรียนรู้สภาวัฒนธรรม (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 3 หมายความว่า เด็กสามารถทำกิจกรรมได้ด้วยตนเอง) คิดเป็นค่าร้อยละ 100 เรื่องการศึกษาแหล่งเรียนรู้ บ้านพ่อครูคำ กาไวย์ (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 3 หมายความว่า เด็กสามารถทำกิจกรรมได้ด้วยตนเอง) คิดเป็นค่าร้อยละ 100 เรื่องการศึกษาแหล่งเรียนรู้ศูนย์ปั้นผลไม้จิว (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 2.97 = 2 หมายความว่า ครูกระตุ้นให้ผู้เรียนทำกิจกรรมเป็นบางครั้ง) คิดเป็นค่าร้อยละ 99 เรื่องการจัดกิจกรรมวันแม่ (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 3 หมายความว่า เด็กสามารถทำกิจกรรมได้ด้วยตนเอง) คิดเป็นค่าร้อยละ 100 เรื่องการสอนทำขนมเทียน (เกณฑ์การประเมินพัฒนาการอยู่ในระดับ 2.92 = 2 หมายความว่า ครูกระตุ้นให้ผู้เรียนทำกิจกรรมเป็นบางครั้ง) คิดเป็นค่าร้อยละ 97.33

สมคิด สุทธิพรหม (2552: 30-40) ศึกษาผลการใช้โปรแกรมกระตุ้นพัฒนาการ เด็กออทิสติกแบบบูรณาการการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง และเปรียบเทียบพัฒนาการเด็กก่อนและหลังการใช้โปรแกรม โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 30 คน เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามวิเคราะห์ข้อมูลโดย การแจกแจงความถี่ ค่าเฉลี่ย ร้อยละ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและ paired Sample t-test ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของเด็กออทิสติกภายหลังการใช้โปรแกรมมีพัฒนาโดยรวมเพิ่มมากขึ้นในทุกด้าน มีค่าคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 2.6 ด้านความรู้ ผู้ปกครองส่วนใหญ่ ร้อยละ 80 ผ่านเกณฑ์ประเมินด้านความรู้ในระดับ ดีมาก ด้านทักษะ พบว่าผู้ปกครองสามารถประเมินผ่านทักษะใช้โปรแกรมกระตุ้นพัฒนาการแบบบูรณาการในทุกด้านเฉลี่ยร้อยละ 86.62 ความพึงพอใจของผู้ปกครองต่อการมีส่วนร่วมในโปรแกรมพบว่าค่าคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.81 อยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของพัฒนาการโดยรวมในกลุ่มศึกษาพบว่า ภายหลังการใช้โปรแกรมมีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยเด็กออทิสติกมีพัฒนาการเพิ่มมากขึ้นกว่าก่อนการใช้โปรแกรมและค่าเฉลี่ยรายด้านภายหลังการใช้โปรแกรมเพิ่มมากขึ้นกว่าก่อนการใช้โปรแกรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ทุกด้าน

มรกต วัฒนศักดิ์ (2553: 314-328) ได้ศึกษาเรื่อง โรงเรียนอนุบาลเอกชน: การพัฒนาแบบการจัดการความรู้จากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานด้านการดูแลพัฒนาการเด็กมีความมุ่งหมาย

เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการจัดการความรู้จากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในโรงเรียนอนุบาลเอกชนด้านการดูแลพัฒนาการเด็ก เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการจัดการความรู้จากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในโรงเรียนอนุบาลเอกชนด้านการดูแลพัฒนาการเด็ก และเพื่อศึกษาการพัฒนาารูปแบบการจัดการความรู้จากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ผลการศึกษาพบว่า ประวัติความเป็นมาในการจัดการศึกษาของโรงเรียนเอกชนมีความจำเป็นต้องใช้มาตรฐานของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐานของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา มาตรฐานด้านผู้บริหารและมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน เกณฑ์ในการประเมินโรงเรียนพระราชทานนั้นมีไว้ เพื่อมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง และชุมชนต่อการจัดการศึกษา โดยให้มีการสนับสนุน และใช้แหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญาในท้องถิ่น ด้านการพัฒนาชุมชน แห่งการเรียนรู้โดยการเชื่อมโยง และแลกเปลี่ยนข้อมูลกับแหล่งเรียนรู้ และภูมิปัญญาในท้องถิ่น สนับสนุนให้มีแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญา และให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรระดับสถานศึกษา เพื่อระดมความคิดและความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ของโรงเรียนเอกชนสภาพปัจจุบันพบว่า การจัดการศึกษาในโรงเรียนนั้นทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน ครูผู้สอน นักเรียน ผู้ปกครอง และประชาชนในชุมชน โรงเรียนมีกิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนเกิดผลสัมฤทธิ์ ด้านคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ ส่วนการพัฒนาของบุคลากรในด้านการเรียนการสอน พบว่ามีปัญหา คือไม่สามารถสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาพื้นบ้านได้สมบูรณ์ เพราะยังไม่ครอบคลุมถึงกระบวนการตลอดชีวิต วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของปราชญ์ท้องถิ่นมีรูปแบบการถ่ายทอดในระดับปัจเจกบุคคล เฉพาะกลุ่มบุคคล หรือเฉพาะภายในหน่วยงาน ในการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้จากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน พบว่า การดำเนินการของโรงเรียนเอกชนต้องบริหารจัดการทรัพยากรทางการศึกษา ด้วยการเน้นนโยบายและเป้าหมายในการจัดการศึกษาของผู้ก่อตั้งโรงเรียน ปฏิบัติตามมาตรฐานการศึกษา และหลักสูตรสถานศึกษา โดยใช้องค์ความรู้จากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านผ่านกระบวนการจัดการความรู้ทั้งเจ็ดขั้นตอนมาออกแบบหน่วยการเรียนรู้ในการดูแลพัฒนาการเด็ก โดยครูผู้สอนต้องรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมาสู่การออกแบบหน่วยการเรียนรู้เป็นรายสัปดาห์ให้นักเรียน

นภาพร โชติช่วงนิรันดร์ (2552: 182-187) ศึกษาการใช้แนวทางการพัฒนาเทคนิคการดูแลเด็กที่มีพัฒนาการล่าช้าแบบบูรณาการในการดูแลเด็กที่มีพัฒนาการล่าช้าด้วยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ (retrospective analytical study) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเวชระเบียนเด็กอายุ 0-15 ปีที่ได้รับการวินิจฉัยจากแพทย์ว่ามีพัฒนาการล่าช้าและมารับบริการที่คลินิกกระตุ้นพัฒนาการโรงพยาบาลกาฬสินธุ์ รวมระยะเวลา 3 ปี โดยเก็บข้อมูลในกลุ่มศึกษาคือเด็กพัฒนาการล่าช้าที่มารับบริการตามนัดอย่างต่อเนื่องทุก 1 หรือ 2 เดือนในกรณีที่ผู้ปกครองสามารถให้การดูแลเด็กได้ดีขึ้นและได้รับการดูแลตามแนวทางการพัฒนาเทคนิคการดูแลเด็กที่มีพัฒนาการล่าช้าแบบบูรณาการจำนวน

117ราย ซึ่งแนวทางดังกล่าวประกอบด้วยการให้ความรู้และทักษะแก่ผู้ปกครองอย่างเป็นระบบและให้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมและการดูแลเด็กเองอย่างต่อเนื่องที่บ้านร่วมกับมีการใช้นวัตกรรมคือ อุปกรณ์ เครื่องมือและของเล่นที่ผู้ปกครองประดิษฐ์ขึ้นเองเช่น ของเล่นรึ๊งที่ทำจากกระป๋อง น้ำอัดลมที่ใช้แล้วติดกระดาษสีสดใส ตีตภาพ ลูกปัดที่ทำจากหลอดดูดกาแฟตัดเป็นท่อนๆใช้เชือกร้อย เพื่อใช้ในการกระตุ้นพัฒนาการเปรียบเทียบกับกลุ่มเปรียบเทียบซึ่งเป็นเด็กที่พัฒนาการล่าช้าที่ไม่ได้มารับบริการตามนัดอย่างต่อเนื่องและไม่ได้ดูแลตามแนวทางดังกล่าวโดยเลือกกลุ่มเด็กที่มีระดับพัฒนาการใกล้เคียงกับกลุ่มศึกษาในขณะเริ่มต้นการศึกษาในจำนวนเท่ากัน โดยผู้ปกครองเด็กทั้งสองกลุ่มได้รับความรู้และคำแนะนำในการดูแลเด็กเช่นเดียวกันในการมารับบริการครั้งแรก ข้อมูลที่เก็บประกอบด้วยประวัติ เพศ อายุ ภูมิสำเนา โรค ผลการประเมินพัฒนาการของเด็กทั้งสองกลุ่มเมื่อเริ่มต้นและสิ้นสุดการศึกษา โดยใช้แบบประเมินพัฒนาการเด็กของโรงพยาบาลราชานุกูล สถาบันสุขภาพจิต โดยเปรียบเทียบกับพัฒนาการปกติของเด็กในวัยเดียวกัน ทั้งในด้านการใช้กล้ามเนื้อใหญ่และการเคลื่อนไหว การใช้กล้ามเนื้อเล็กและสติปัญญา การเข้าใจภาษา การใช้ภาษา การช่วยเหลือตัวเองและสังคม และมีการประเมินพัฒนาการรวมทุกด้าน

การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ ใช้สถิติเชิงพรรณนาในการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน นำเสนอในรูปแบบตาราง ความถี่ ร้อยละ ใช้สถิติ Student's t-test, ในการเปรียบเทียบความแตกต่างของโรคและพัฒนาการเด็กทั้งสองกลุ่ม เมื่อสิ้นสุดการศึกษา พบพัฒนาการเด็กทุกด้าน คือพัฒนาการด้านการใช้กล้ามเนื้อใหญ่และการเคลื่อนไหว พัฒนาการด้านการใช้กล้ามเนื้อเล็กและสติปัญญา พัฒนาการด้านการเข้าใจภาษา พัฒนาการด้านการใช้ภาษา พัฒนาการด้านการช่วยเหลือตัวเองและสังคม เพิ่มขึ้นในกลุ่มศึกษามากกว่ากลุ่มเปรียบเทียบ แม้จะพบพัฒนาการเด็กเมื่อสิ้นสุดการศึกษาดีขึ้นเช่นเดียวกันทั้งในกลุ่มศึกษาและกลุ่มเปรียบเทียบ ($p\text{-value} < 0.00$) แต่การนำเอาแนวทางการพัฒนาเทคนิคการดูแลเด็กที่มีพัฒนาการล่าช้าแบบบูรณาการมาใช้ในการดูแลเด็กพัฒนาการล่าช้า โดยให้ความรู้และทักษะแก่ผู้ปกครองอย่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมแบบบูรณาการและการดูแลอย่างต่อเนื่องที่บ้านมีการใช้นวัตกรรมคืออุปกรณ์ เครื่องมือและของเล่นที่ผู้ปกครองประดิษฐ์ขึ้นเอง เพื่อใช้ในการกระตุ้นพัฒนาการทำให้เด็กมีพัฒนาการที่ดีขึ้นมากกว่า ดังจะเห็นได้จากผลการประเมินพัฒนาการในกลุ่มศึกษาพบพัฒนาการเด็กเมื่อสิ้นสุดการศึกษาดีขึ้นทุกด้านเพิ่มขึ้น (ร้อยละ 29.52) และมากกว่ากลุ่มเปรียบเทียบ (ร้อยละ 23.23) คิดเป็นร้อยละ 6.29 โดยมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p\text{-value} = 0.010$)

เยี่ยมลักษณะ อุดการและคณะ (2548: 1-13) ศึกษาการพัฒนาศูนย์พัฒนาเด็กเล็กด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยองค์กรชุมชนตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนาศูนย์พัฒนาเด็กด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยองค์กรชุมชนตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อศึกษารูปแบบและการบริหารจัดการศูนย์พัฒนาเด็กด้วยภูมิปัญญา โดย

องค์กรชุมชนของตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ และ 3. เพื่อศึกษาผลการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ในการจัดกิจกรรมสำหรับเด็กของศูนย์พัฒนาเด็ก ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้แบบผสมผสานวิธีการวิจัยประยุกต์กับการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) การประมวลข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต ประชุมจัดเวทีประชาคม สัมภาษณ์ แบบสอบถาม ศึกษาจากเอกสาร การลงมือปฏิบัติการจริง และผลจากการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ตามข้อตกลงและแผนที่ได้วางร่วมกันระหว่างชาวบ้านและผู้วิจัย รวมทั้งข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ ก็จะนำข้อมูลเหล่านี้มาสรุป แล้วปรับปรุงแก้ไขและทดลองปฏิบัติใหม่ ในลักษณะการวางแผนร่วมกัน (Plan) ลงมือกระทำ (Do) ตรวจสอบ (Check) และกระทำใหม่ (Act) หมุนเวียนต่อเนื่องจนกระทั่งได้รูปแบบของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของชุมชนนั้น พร้อมทั้งจะเป็นตัวอย่างในการขยายเครือข่ายต่อไป ในการศึกษาชุมชน ค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัย 10 ด้าน ได้แก่ คติชาวบ้านความเชื่อเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็ก รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเด็ก เพลงกล่อมเด็ก/เพลงสำหรับเด็ก การละเล่นสำหรับเด็ก สื่อของเล่นสำหรับเด็ก อาหารและยาสมุนไพรพื้นบ้านสำหรับเด็ก นิทานพื้นบ้านสำหรับเด็ก เจตคติ/บทบาท/ปฏิสัมพันธ์ในครอบครัว สภาพแวดล้อมในบ้านและชุมชนต่อการพัฒนาเด็ก วัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็ก

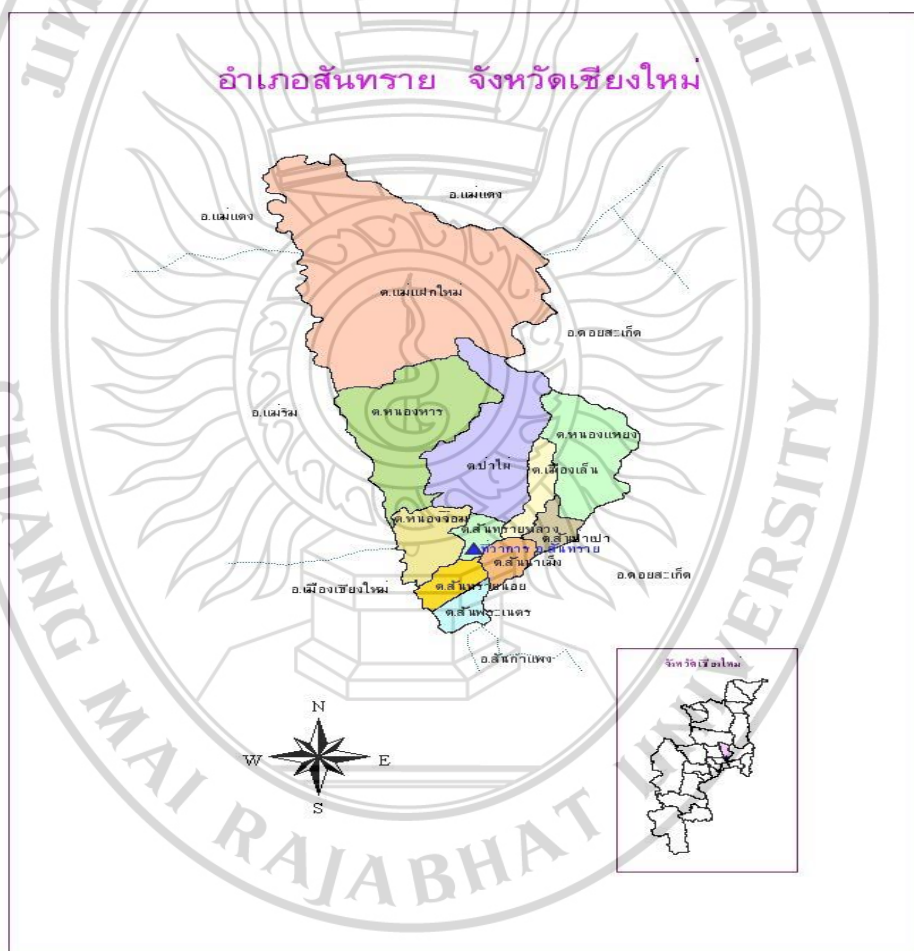
ผลจากการวิจัย พบว่ารูปแบบของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กทำบุญเรื่อง เป็นรูปแบบของศูนย์เด็กปฐมวัยที่จัดตั้งขึ้นโดยชุมชน ที่มีจุดเน้นสำคัญ คือเป็นศูนย์พัฒนาเด็กที่มีการบริหารจัดการโดยตัวแทนของประชาคมหมู่บ้าน รวมทั้งงบประมาณหลักก็คือเป็นการระดมของคนในชุมชน ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้จัดเป็น ศูนย์เด็กปฐมวัยสำหรับศูนย์พัฒนาเด็กเล็กทำบุญเรื่อง ที่องค์กรชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาขึ้น การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมสำหรับเด็กของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น โดยบูรณาการหลักสูตรแกนกลาง เรียกว่าหลักสูตรศูนย์พัฒนาเด็กเล็กทำบุญเรื่องโดยกระบวนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมสำหรับเด็ก

จากงานวิจัยที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การบูรณาการองค์ความรู้ท้องถิ่นได้ถูกนำมาใช้ในบทเรียนและการจัดการเรียนการสอนให้แก่เด็กและผู้ปกครองซึ่งได้รับผลที่น่าพอใจจากการนำไปใช้ แต่การนำมาใช้กับการส่งเสริมพัฒนาการเด็กที่มีความต้องการพิเศษนั้นยังไม่แพร่หลายนัก ดังนั้น การศึกษาในเรื่องการส่งเสริมพัฒนาการเด็กที่มีความต้องการพิเศษด้วยการบูรณาการองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองจึงควรศึกษาเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

6. บริบทอำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่

คำขวัญของอำเภอสนทราย คือ “เกษตรดี สตรีสวย รวยหมาก ของฝากข้าวแต๋น แน่นแพ้นคุณธรรม”

ที่มาของชื่ออำเภอสนทรายมาจาก ในอดีตบริเวณที่ตั้งที่ว่าอำเภอสนทรายมีลักษณะเป็นเนินทรายเนื่องจากแม่น้ำปิงและแม่น้ำแม่ควาได้นำเอาตะกอนทรายมาทับถมบริเวณนี้ทุกปี จนเป็นเนินทรายขนาดใหญ่ เมื่อทางราชการ ได้กำหนดพื้นที่บริเวณนี้เป็นอำเภอ จึงได้สร้างอาคารที่ว่าอำเภอเป็นไม้ ชั้นเดียวมีมุขด้านหน้าและตั้งชื่ออำเภอแห่งนี้ว่า “อำเภอสนทราย” เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2440 (ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอ, 2559)

ภาพ 2.1 อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา:

<http://www.amphoe.com/view.php?file=map1151304776&path=picture/13>

สันทรายเป็นอำเภอหนึ่งในเขตปริมณฑลของนครเชียงใหม่ที่มีการเติบโตอย่างรวดเร็ว เป็นอำเภอที่รองรับความเจริญจากนครเชียงใหม่ ปัจจุบันอำเภอสันทราย มีสถานะเป็นอำเภอขนาดใหญ่ ลำดับที่ 2 ของจังหวัดในแง่ของจำนวนประชากร รองจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ สถานประกอบการ ที่มีมากรองจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ การขยายตัวของชุมชนเมืองแม่โจ้ ทำให้อำเภอสันทราย มีความพร้อมทุกๆด้าน ทั้งสถานศึกษา สถานประกอบการ บ้านจัดสรร จากการเติบโตอย่างต่อเนื่อง อำเภอ สันทราย ถูกกำหนดบทบาทให้เป็นอำเภอที่รองรับในด้านแหล่งที่อยู่อาศัยที่สำคัญของจังหวัด เชียงใหม่

อำเภอสันทรายมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอใกล้เคียงดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอแม่แตง ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอดอยสะเก็ด ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันกำแพง และ อำเภอเมืองเชียงใหม่ ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมืองเชียงใหม่และอำเภอแมริม

อำเภอสันทรายมีประชากรทั้งหมด 130,251 คน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 12 ตำบล 125 หมู่บ้าน ได้แก่

1. ตำบลสันทรายหลวง 9 หมู่บ้าน
2. ตำบลหนองจ่อม 9 หมู่บ้าน
3. ตำบลสันทรายน้อย 10 หมู่บ้าน
4. ตำบลหนองหาร 13 หมู่บ้าน
5. ตำบลสันพระเนตร 7 หมู่บ้าน
6. ตำบลแม่แฝก 12 หมู่บ้าน
7. ตำบลสันนาเม็ง 12 หมู่บ้าน
8. ตำบลแม่แฝกใหม่ 14 หมู่บ้าน
9. ตำบลสันป่าเปา 6 หมู่บ้าน
10. ตำบลเมืองเส้น 5 หมู่บ้าน
11. ตำบลหนองแหง 11 หมู่บ้าน
12. ตำบลป่าไผ่ 17 หมู่บ้าน

ท้องที่อำเภอสันทรายประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 12 แห่ง ได้แก่

1. เทศบาลเมืองแม่โจ้ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบลหนองจ่อม บางส่วนของ ตำบลหนองหาร และบางส่วนของตำบลป่าไผ่
2. เทศบาลตำบลสันทรายหลวงครอบคลุมพื้นที่ตำบลสันทรายหลวงทั้งตำบล ตำบล สันทรายน้อยทั้งตำบล บางส่วนของตำบลสันพระเนตร และบางส่วนของตำบลป่าไผ่

3. เทศบาลตำบลสันพระเนตรครอบคลุมพื้นที่ตำบลสันพระเนตร (เฉพาะนอกเขตเทศบาลตำบลสันทรายหลวง)
4. เทศบาลตำบลสันนาเม็งครอบคลุมพื้นที่ตำบลสันนาเม็งทั้งตำบล
5. เทศบาลตำบลหนองจ่อมครอบคลุมพื้นที่ตำบลหนองจ่อม (เฉพาะนอกเขตเทศบาลเมืองแม่ใจ)
6. เทศบาลตำบลแม่แฝกครอบคลุมพื้นที่ตำบลแม่แฝกทั้งตำบล สำนักงานเทศบาลตั้งอยู่ที่บ้านหนองแสะ
7. เทศบาลตำบลเจดีย์แม่ครัวครอบคลุมพื้นที่ตำบลแม่แฝกใหม่ทั้งตำบล
8. เทศบาลตำบลป่าไผ่ครอบคลุมพื้นที่ตำบลป่าไผ่ (เฉพาะนอกเขตเทศบาลเมืองแม่ใจและเทศบาลตำบลสันทรายหลวง)
9. เทศบาลตำบลเมืองเส้นครอบคลุมพื้นที่ตำบลเมืองเส้นทั้งตำบล
10. เทศบาลตำบลสันป่าเปาครอบคลุมพื้นที่ตำบลสันป่าเปาทั้งตำบล
11. เทศบาลตำบลหนองแห่ครอบคลุมพื้นที่ตำบลหนองแห่ทั้งตำบล
12. เทศบาลตำบลหนองหารครอบคลุมพื้นที่ตำบลหนองหาร (เฉพาะนอกเขตเทศบาลเมืองแม่ใจ) (วิกิพีเดีย, 2559)

อาชีพหลักของประชากรในอำเภอสันทราย คืออาชีพเกษตรกรรม ได้แก่การทำนา พืชสวน พืชไร่ ไร่ข้าวไร่ และธุรกิจส่วนตัว ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญได้แก่ ข้าว มันฝรั่ง พืชสวน ประเภทลำไยมะม่วง ลิ้นจี่

สถานศึกษาในเขตอำเภอสันทราย มีทุกระดับตั้งแต่ระดับอนุบาลไปจนถึงระดับมหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยพายัพและมหาวิทยาลัยแม่ใจ (ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอ, 2559)

อำเภอสันทรายจะจัดงานประเพณี ของดีอำเภอสันทรายในทุกวันที่ 5-7 ธันวาคม ของทุกปี โดยจะมีขบวนแห่ขันโตก ช่วงวัฒนธรรม กาดมั่วคว้ออม การแข่งขันดนตรีพื้นเมือง การประกวดนางสาวสันทราย เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีประเพณีสำคัญที่เกี่ยวข้องคือประเพณียี่เป็ง ซึ่งจัดในวันเพ็ญ เดือน 2 ของปฏิทินล้านนา (ตรงกับลอยกระทง ในวันเพ็ญ เดือน 12 ของปฏิทินจันทรคติไทย) นอกเหนือจากนี้ คนยังประดับบ้าน สวนและวัดด้วยโคมกระดาษรูปทรงประณีต (เรียก โคมไฟ) หลายแบบ มองว่าการปล่อยโคมลอยทำให้โชคดี และชาวไทยจำนวนมากเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของปัญหาและความกังวลลอยไป